

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arheoloogia õppetool

Marko Zanev

LOODE-VEENE HALL GLASUURKERAAMIKA EESTIS

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Andres Tvauri, PhD

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1 Varasem uurimislugu ja vene tüüpi keraamika levik Eestis.....	6
1.1 Keraamika uurimislugu Eestis	6
1.2 Keraamika uurimislugu Venemaal	7
1.3 Venepärase keraamika levik Eesti varauusajal.....	9
2 Hall glasuurkeraamika: tunnused ning nõuvormid	11
2.1 Nõuvormid	13
2.1.1 Välipudelid	13
2.1.2 Kätepesunõud	16
2.1.3 Kubõškad.....	16
2.1.4 Kannud	17
2.1.5 Keraamiline vaat	17
2.1.6 Potid/ Kausid.....	18
2.2 Kokkuvõte nõuvormidest	18
3 Vene halli glasuurkeraamika leiukontekstid Eestis	19
3.1 Linnad.....	19
3.2 Linnused	22
4 Keraamika teekond Eesti aladele	26
Kokkuvõte	29
Summary	31
Bibliograafia.....	33
Allikad ja käsikirjad	33
Kirjandus	35
Lisad	43
Lisa 1. Leiunimekiri	43
Lisa 2. Fotod.....	47
Lisa 3. Rohelise glasuurkeraamika leiukohad.....	54

Sissejuhatus

Keraamika on kõige arvukam arheoloogilistel kaevamistel saadav leiuliik, mistõttu on selle tähtsust arheoloogilise uurimisobjektina raske alahinnata. Keraamika hea säilivus maapinnas, samuti savimassi, valmistusvõtete ning dekoori ajaline ja geograafiline varieeruvus võimaldab arheoloogidel teha järeldusi nii kultuuri kui ka majanduse kohta. Just savinõude tüübid on sageli arheoloogilise kronoloogia aluseks. Keraamika uurimine annab olulist lisateavet inimeste eluolu nende aspektide kohta, mida vanemates kirjalikes allikates kirjeldatakse vähe.

Käesoleva uurimistöo teemaks on Eestist leitud vene päritolu halliks põlenud savist glasuuritud keraamika 16.–17. sajandist. Töö aluseks on arheoloogilistelt kaevamistelt leitud savinõukatked, millest enamikke hoiustatakse Kirde- ja Lõuna-Eesti linna- ja maakonnamuuseumites ning Tartu Ülikooli arheoloogiakogus.

Töö koosneb kahest osast. Esimeses on läbi töötatud teemakohane arheoloogiaalane kirjandus ning antud lühike ülevaade historiograafiast ja keraamika uurimisseisust nii Eestis kui Venemaal. Lisaks on kirjeldatud, millised venepärased keraamikaliigid Eesti alal levisid ning esitatud detailsem kirjeldus roheline glasuuriga hallsavikeraamikast.

Töö teises osas on analüüsitud Eesti arheoloogiakogudes hoiustatavaid vene päritolu halli glasuurkeraamika leide. Nende tuvastamisel on võetud aluseks Andres Tvauri koostatud vene roheline glasuuriga hallsavikeraamika leidude nimekiri, mis on esitatud töö lõpus lisana, ning mida on täiendatud uuemate andmetega (lisa 1). Siinjuures on oluline rõhutada, et nimestik ei kujuta endast täielikku leiunimekirja. Välja pole toodud kõiki SA Virumaa Muuseumid arheoloogiakogudes hoitavaid leide, mida pole kohapeal läbi töötatud. Seda põhjusel, et käesoleva töö tarbeks materjali kogumisel ei olnud prioriteediks mitte kõigi keraamikakildude kokku lugemine, vaid ülevaate saamine erinevatest nõutuüpidest ning nende levikust. Lisaks on analüüsitud

keraamika leiukontekste ning arutletud küsimuse üle, kuidas levis see keraamikaliik Eestisse. Töö lõpus on lisades esitatud fotod parematest keraamikaleidudest ja leiukohtade kaart.

Enamasti leitakse arheoloogilistel kaevamistel nõukilde, mille teaduslik väärtus on väike: killud on kas liiga väikesed või pärinevad nõu osadest, millel puuduvad nõutüübile iseloomulikud tunnused. Seepärast on käesolevas töös keskendunud eelkõige suurematele keraamikakildudele ning hästi säilinud leidudele, mis võimaldavad tuvastada nõu kuju ja mõõtmeid ning ornamentika; väiksemate leidude kohta on andmed esitatud keraamikaleidude nimestikus (lisa 1).

Töö erialases terminoloogias on kasutatud tänapäeva Eesti erialakirjanduses juba kinnistunud termineid. Suureks abiks on siinkohal olnud Andres Tvauri monograafia „Eesti hilisrauaaja savinõud“, milles on välja toodud savinõude osad (2005). Lisaks sellele on võetud aluseks ka Novgorodi keraamikast kirjutatud uurimus (Malygin, Gaidukov jt 2006), Vladimir Kildjuševski Pihkva keraamikatootmisest ilmunud artikkel (Kildyushevskii 2006) ning Andres Tvauri venepäraste keraamikaleidude kohta ilmunud artiklid (Tvauri 2000b, 2004).

Töö on ajaliselt piiritletud 16.–17. sajandiga. Just sel perioodil toimunud Liivi sõja (1558–1583) tulemusel hakkas venepärane keraamika Eesti aladel levima: sõja-aastatel oli Moskva tsaaririik suutnud vallutada peaaegu kõik Eesti ala linnused ja linnad, mille tõttu on sellest ajast maha jäänud märgatavalt palju venepärast keraamikat (Tvauri 2004, 396). Narva, Rakvere, Toolse, Laiuse, Tartu, Kirumpää ja Vastseliina olid valdava osa sõjast moskoviitide käes (*ibid*; vt Russow 1993, 335; Selart 2013, 103). Lisaks sellele avaldas vene keraamika levikule mõju tuhandete vene sõdurite ja tsiviilisikute viibimine Liivimaa aladel (Шапран 2009, 143). Liivimaa poolakatele üle andmisel lahkus enamik vene elanikkonnast linnadest ja linnustest, mistõttu vähenes ka venepärase leiumaterjali hulk (Selart 2013, 114).

Kuigi ka siinses töös vaadeldav keraamika on tihedalt seotud Liivi sõja sündmustega, püüab uurimus välja selgitada, kas on võimalik, et venepärast keraamikat kasutati ka pärast vene elanikkonna lahkumist Eestist. Mainitud küsimus on senises ajalookirjutuses leidnud vaid sporaadilist käsitlemist (nt Andres Tvauri artiklites), kuid põhjalikku uurimistööd ei ole antud teemal veel läbi viidud. Käesolev bakalaureusetöö püüab anda tagasihoidliku panuse selle lünga täitmiseks.

Uurimuse peamiseks eesmärgiks on kirjeldada ühe konkreetse keraamikaliigi levimist Eesti alal. Töö püüab vastata küsimustele, milliseid nõuvorme on Eesti aladel kasutatud ja millistelt aladelt neid on leitud. Võimalusel on püütud kindlaks teha ka nõude leiukontekst ja oletatav valmistamiskeskus. Lisaks on arutletud keraamika levimisteede üle ehk vaadeldud, kuidas levis töös uuritav keraamika Eestisse ning millal hallist savist glasuurkeraamikat kasutati. Nagu eespool kirjeldatud, on üheks oluliseks probleemipüstituseks ka küsimus, kas ja kui, siis millises mahus leidis hallist savist glasuurkeraamika kasutust pärast vene vägede lahkumist Eesti aladelt.

Lisaks eesti arheoloogide töödele on uurimusse haaratud võimalikult suurel hulgal uuemaid relevantseid venekeelseid publikatsioone. Valitud lähenemine, asetades eesti keraamikauurimise laiemasse konteksti, tagas püstitatud uurimisküsimuste põhjaliku käsitlemise.

Töö autor tänab juhendajat vanemteadur Andres Tvaurit igakülgse abi eest töö kirjutamisel. Suureks abiks oli ka isiklik suhtlus Jekaterina Klevtsova ja Elvira Korolevaga Pihkvast, kes suuresti aitasid kaasa paralleelide leidmisel Eesti materjalidega. Töö poleks valminud ilma Tartu, Tallinna ja Narva linnamuuseumi töötajatele Elis Tiidule, Maarja Ollile ja Aili Vesterile, kes võimaldasid ligipääsu kogudele ning pakkusid igakülgset abi leidude uurimisel. Lisaks tahaks tänada ka Tartu Ülikooli arheoloogia arhiivi töötajaid Keiti Randojat ja Kristiina Johansonit abi eest arhiivimaterjalide kasutamisel.

1 Varasem uurimislugu ja vene tüüpi keraamika levik Eestis

1.1 Keraamika uurimislugu Eestis

Arheoloogilise keraamika uurimisloost Eestis on põhjalikumalt kirjutanud Andres Tvauri 2005. aastal (Tvauri 2005, 13). Eestis ilmunud keraamikaalaseid uurimusi ei saa aga kindlasti pidada sisuliselt ammendavaiks: tööd selles valdkonnas jätkub ka tulevastele uurijatele.

Keraamika uurimislugu jaotatakse üldiselt kolme perioodi: kunstiajalooline (16.–19. sajand), tüpoloogiline (kuni 1960. aastateni) ning kontekstuaalne ja tehnoloogiale suunatud periood (alates 1960-ndatest) (Orton jt 1993, 3–5). Eesti arheoloogilise keraamika uurimisloos on märgata suundumust, et kiviaja keraamikat hakati uurima kesk- ja varauusaegsest tunduvalt varem (Tvauri 2005, 13–18). Peamise põhjusena võib välja tuua asjaolu, et Eestis keskaja arheoloogilise uurimisega kaua aega eraldi ei tegeletud, eelistades keskenduda muinasajale (*ibid*). Keskaja arheoloogia roll suurenes Eestis alates 1980. aastatest. Sellega seoses hakati pöörama rohkem tähelepanu ka keraamikale (Russow, Valk, Haak jt 2006, 164). Üks esimesi Eesti ajaloolise aja keraamikale pühendunud uurimusi oli Jaan Tamme artikkel „Tallinna vanemast keraamikast” (1978). Lisaks sellele on avaldatud üksikuid artikleid konkreetsete keskaegsete leiukohtade keraamikast ja kindlate nõuliikide kohta (vt Aus 1992; Lepp 1997).

Tänapäeval on kesk- ning varauusaegset keraamikat süstemaatiliselt uurinud Erki Russow (Mäll, Russow 2000; Russow 2002a, 2002b, 2004, 2005, 2006, 2007, 2014). Mainimata ei saa jätta ka Andres Tvauri artikleid (1998, 2000a, 2000b, 2004; Tvauri, Metsallik 2007). Lisaks loetletuile on Marianne Tähe kaitsnud Tartu Ülikoolis bakalaureusetöö punasest glasuurkeraamikast (2010); keraamikaalaseid töid on koostanud ka Arvi Haak ja Andreas Allik (Haak 2010; Haak, Kriiska 2006; Haak, Aun

2011; Allik 2011). Allik keskendus oma töös ahjukahlitele, lisaks temale on Eesti ahjukahlite leide põhjalikumalt uurinud Aldur Vunk (vt Vunk 1991, 1996, 1998, 2000, 2006). Ilmunud on ka Aivar Kriiska poolt kirjutatud artiklid loodusteaduslike meetodite kasutamise kohta keraamika uurimisel (Kriiska, Rummi 1996; Kriiska 2008). Lisaks sellele on Kriiska kirjutanud artikleid kiviaja keraamikast (nt Kriiska 1996). Keskaja kohaliku keraamika uurimisel on enamasti keskendutud 13.–14. sajandi savinõudele ja pole tegeletud keskaja lõpusajandite keraamikaleidudega (Haak, Kriiska 2006. 95). Ka varauusaja keraamika uurimine on jäänud Eesti arheoloogias suuresti vaeslapse ossa.

1.2 Keraamika uurimislugu Venemaal

Venemaal on keraamika uurimise kui eraldi uurimissuuna tähistamiseks juurdunud mõiste „keramoloogia“ (вн. *керамология*, ingl. *ceramology*), mida Eesti arheoloogilises kirjanduses ei kasutata. Venemaal on keraamika uurimisel pikk traditsioon, mis sai alguse 20. sajandi teises pooles (Коваль 2009, 137). Ennekõike on uurimine keskendunud konkreetsete arheoloogiliste leiukohtade keraamika-alase materjali läbitöötamisele (vt Сергина, 1994a; Кильдюшевский, 2009).

Kesk- ning uusaja keraamikauurimisel eristatakse Venemaal kolme põhilist lähenemist: ajaloolis-kultuuriline, loodusteaduslik, üldine morfoloogiline analüüs ning statistiline meetod (Коваль 2009, 137). Lisaks mainitud kolmele eristusele võib rääkida ka kirjeldavast meetodist (*визуально-описательный подход*), formaalsest-klassifitseerivast lähenemisest (*формально-классификационный подход*) ning eksperimentaalsest lähenemisest (*экспериментально-технологический подход*) (Володина, Черная 2012, 333). Tegemist on erinevate autorite teaduslike meetodite erinevate nimetustega, kuid lähenemised on sarnased. Peamine eristus meetodikate vahel seisneb selles, kui suurt rolli mängib uurimisel loodusteaduslike meetodite kasutamine. Saamaks ühest kõige arvukamast arheoloogilisest leiuainesest võimalikult mitmekülgset informatsiooni, rõhutatakse tänapäeval kõigi erinevate lähenemiste ühtse kasutamise vajadust (Володина, Черная 2012, 334). Venemaa keraamika uurimise eripäraks on, et peamiselt tehakse kirjeldavat teadust, mistõttu puudub praeguseni ühtne

ning kooskõlastatud tüpologia – see erineb nii piirkondade kui ka uurijate lõikes (Володина, Черная 2012, 335). Lisaks suurele erinevusele tüpoloogiates on tänapäevases keraamikaalases uurimistöös märgata monograafiate vähesust, mida korvatakse rohkete artiklitega (Коваль 2009, 138). Üks esimesi suuremahulisemaid töid keraamika valdkonnas, mis keskendus Ida-Euroopa keraamikale, oli 1978. aastal ilmunud Aleksander Bobrinski teos „Гончарство Восточной Европы“, kus prooviti süstemaatilisemalt läheneda keraamilistele allikatele ning pandi alus järgnevatele tüpoloogiatele ja uurimustele (vt Бобрински 1978). Bobrinski on kirjutanud ka mahuka uurimuse potikedra ajaloost (Бобрински 1993). Venemaal peetakse keraamika uurimise alusepanijaks Mihail Rabinovitši, kelle mahukas teos Moskva keraamikatootmisest ilmus 1949. aastal (vt Рабинович 1949). Peaaegu 20 aastat hiljem ilmus Rostislav Rosenfeldti monograafia Moskva keraamikast, mille tüpologia on kasutusel tänapäevalgi (Розенфельдт 1968). Rosenfeldti uurimistööd täiendati 1991. aastal ilmunud, erinevate autorite poolt kirjutatud kogumikuga „Московская керамика“, kus võetakse kokku kogu vahepealne Moskva keraamikatootmise kohta tehtud uurimistöö. Olulisemad teemakohased artiklid on kirjutanud Sergei Tšernov ja Igor Boitsov (Чернов 1991a; 1991b, Бойцов 1991). Üsikusid teoseid on kirjutatud ka konkreetsete keraamatüüpide kohta (vt Макарова 1972, Коваль 2001). Importkeraamikast on mahukamalt kirjutanud Vladimir Koval (vt Коваль 1997).

Spetsiifiliselt Loode-Vene keraamikast on uurinud Vladimir Kildjuševski, Aleksander Kurbatov ja Sergei Stepanov, kes on avaldanud artikleid nii Ivangorodi, Irboska kui ka Pihkva keraamikast (Кильдюшевский 2002, 2009; Петренко, Кильдюшевский 1989; Петренко, Кильдюшевский jt 2013; Курбагов 2013; Степанов 2011). Kildjuševski 2002. aasta artiklist, Pihkva 12.–17. sajandi keraamikast, on ilmunud ka ingliskeelne versioon Novgorodi keskaegset keraamikast käsitlevas kogumikus (vt Kildyushevskii 2006). Smolenski keraamikast on uurinud Tatjana Sergina (Сергина 1994a; 1994b). Lisaks on väga mahukalt uuritud Novgorodi keraamikaleide ning keraamikatootmist, mistõttu on nii Pihkva kui ka Novgorodi keraamika kronoloogia paika pandud (vt Brorsson 2012; Plokhov 2006; Goryunova 2006; Brisbane, Orton 2006, 7).

1.3 Venepärase keraamika levik Eesti varauusajal

Järgnevalt on kirjeldatud, milliseid Vene aladelt pärit keraamikaliike on Eesti alalt leitud. Loode-Vene aladel valmistatud keraamika levis Eestis 11.–18. sajandini, seejuures peamiselt Ida- ja Lõuna-Eestis (Tvauri 2004, 398).

Üheks kõige arvukamaks Eesti ajaloolise aja muististelt saadavaks leiuliigiks on lihtkedrakeraamiliste pottide katked, mida iseloomustab lühike väljapoole keeratud võrik, mis on kas terava ülaservaga või keeratud vastu nõu õlga, kusjuures potid on dekoreerimata (*ibid* 400). Tvauri liigituse järgi spetsiifilisemalt lihtkedrakeraamika rühma 5 katked (Tvauri 2000b, 107–108; 2004 398). Tegemist ei ole glasuuritud keraamikaga, vaid 16. sajandi Liivi sõja aegse lihtkedrakeraamika rühma nr 5 kuuluvate nõudega, mis levisid sarnaselt vene päritolu glasuurkeraamikaga (Tvauri 2000b, 107). Lihtkedrakeraamikat on leitud peaaegu kõigist uuritud linnustest ja linnadest, mis olid Liivi sõja ajal venelaste valduses. Pottide katkeid on leitud näiteks Tartu ja Viljandi linnusest ja linnast, Paide ja Põltsamaa linnustest ning Laiuse ja Kirumpää linnuse kõrval paiknevatelt asulakohtadelt. Lisaks on neid leitud paljudest maa-asulatest (Tvauri 2004, 400). Kuivõrd Eesti linnustes ja linnades esineb lihtkedrakeraamikat 15.–16. sajandil vaid erandjuhtudel, on tegemist leiuliigiga, mida saab seostada just Liivi sõjaga (*ibid*). Peamiselt leidub Eesti materjalide seas potte, kausikesi, tilaga potte ning nõude kaasi iseloomuliku tõstenupuga (*ibid*).

Lisaks levisid Eesti aladel ka valgeks põletatud savist nõud ehk valgesavikeraamika (Tvauri 2004, 402). Sarnaselt eelnevalt kirjeldatud rühmaga on kõige levinumaks nõuliigiks potid. Venemaal on valgesavikeraamikat leitud valdavalt linnadest, maa-asulates see praktiliselt puudub (Розенфельдт 1968, 43). Sedalaadi keraamika ilmub esmalt Moskva 15. sajandi kihistustesse. Väga arvukalt esineb seda seal 16.–17. sajandi kihistuses (Коваль 2001, 98–99). Novgorodi ning Pihkva materjalis leidub seda vähem. Kuivõrd sellise keraamika valmistamiseks kasutatavat savi leidus vaid konkreetsetes piirkondades, on tegemist keraamikaga, mida on võimalik kergesti identifitseerida ning määratleda ka selle valmistamiskeskus. Just valgeks põleva savi puudumise pärast Loode-Vene aladel võib järeldada, et tegemist on impordiga Moskvast (Розенфельдт 1968, 43; Кильдюшевский 2002, табл. 1). Palju suurem on valgesavikeraamika osakaal Ivangorodi keraamika hulgas (Петренко, Кильдюшевский

1989, 37). Eestis on sellist keraamikat leitud Rakvere linnuselt, Tartu linnast, Viljandi linnusest ja linnast ning Lihula, Vastseliina, Uue-Kastre linnustelt ja Kirumpää linnuse kõrval olevast asulast (Tvauri 2000b, 402).

Järgmine Eestist leitud Vene päritolu keraamikatüüp on musta pinnaga lihvitud keraamika. Seda tüüpi keraamikat valmistati kedral; selle iseloomulikemaks tunnuseks on, et nõu välispind on lihvitud läikivaks enne põletust. Iseloomustavaks tunnuseks on ka horisontaalsed lihvimisjäljed (Tvauri 2000b, 405). Tõenäoliselt on kirjeldatava keraamika näol tegemist Moskva impordiga. Pihkva materjalides leidub sellest liigist vaid üksikuid kilde (Кильдюшевский 2002, 9). Tegemist on keraamikaliigiga, mis ilmus 15. sajandi lõpus (Чернов 1991, 50). Levinud on see väga laial alal ka väljaspool Moskvat, nt on seda leitud ka Vladimiri, Suzdali, Novgorodi, Kirovi, Astrahani ning isegi Ukraina linnade 17.–18. sajandi kihistustest (Розенфельдт 1968, 28). Musti keraamikanõusid valmistati ka Smolenskis. Kuigi mainitud nõud moodustasid hinnanguliselt 15–29% kogu Smolenski tollaegsest keraamikast, ei olnud nende valmistamismahud siiski Moskvaga võrreldavad (Сергина 1994c, 19). Eesti aladelt on sellist keraamikat leitud peamiselt Tartust, kuid ka Põltsamaa linnusest ja Viljandi linnuse ja linna alalt (Tvauri 2000b 406).

2 Hall glasuurkeraamika: tunnused ning nõuvormid

Hall glasuurkeraamika on varauusaegse Eesti- ja Liivimaa aladel tavaline leid. Sellist keraamikat hakati rohkearvuliselt leidma ning üles korjama alates 1980. aastatest, mil Eestis algasid mahukad arheoloogilised linnakaevamised (Russow, Valk, Haak jt 2006, 167). Enne seda olid arheoloogiakogudesse jõudnud ainult üksikud halli glasuurkeraamika leiud.

Nõud on valmistatud linttehnikas halliks põlevast savist. Nõude välispind on kaetud rohelse glasuuriga; sisepinnale on iseloomulik roosakas värvus. Sageli on anumad kaunistatud kammtempliga veetud ring- ja lainejoonte või erinevate templijäljenditega (Tvauri 2004, 403). Savinõusid on põletatud väga kõrgel temperatuuril – tegemist on idapoolse keraamika ühe kvaliteetsema tootega (Russow 2006, 135). Halliks põlev savi on Loode-Venemaal üks populaarsemaid saviliike. Peamiselt on kasutatud hallikaspruuni savi, mille lõplik värvus varieerub erinevate põletamistingimuste tõttu hallist kuni tumepruuni ning mustani (Kildyushevskii 2006, 82). Halliks põleva savi populaarsust näitab see, et kogu Irboska kindluselt leitud keraamikast moodustab 94–98% hall keraamika (Кильдюшевский 2009, 268). Ka Pihkva 16.–17. sajandi arheoloogilisest leiumaterjalist moodustavad hallist savist valmistatud nõud 84–92% kõigist leitud nõudest (Kildyushevskii 2006, 83). Lisaks savile kasutati rohkelt ka rohelist glasuuri, mida leidub kõige rohkem näiteks Ivangorodi keraamika seas (Петренко, Кильдюшевский, 1989, 38). Pihkva pottsepad lisasid vormimismassile tavaliselt peenliiva, jämedat liiva ning purustatud graniiti (Kildyushevskii 2006, 83). 16. ja 17. sajandil lisati savile peamiselt peent ning jämedat liiva, mida on lisatud kuni 89 %-le nõudest (*ibid*).

Loode-Vene keraamika levis peamiselt Eesti lõuna- ning kaguosas, kuid üksikuid leiude on ka Eesti põhja- ning lõunaosast (Kriiska, Haak 2006, 100; lisa 1). Moskvast levis 15.–16. sajandil see-eest peamiselt valgesavikeraamika (*белоглиняная керамика*)

ning punasavikeraamika, mis võimaldab järeldada, et Eestist leitud hallsavikeraamika on pärit Loode-Venemaalt, kust hallsavikeraamikat on kõige arvukamalt leitud (Чернов 1991, 52).

Halle glasuurkeraamikanõusid on Tvauri liigitanud Pihkva toodete hulka (Tvauri 2004, 403). Eesti aladel kõige enam levinud nõuliik – välipudelid – levis Pihkvasse alles pärast selle ühendamist Moskvaga (Кильдюшевский 2002, 18). Samal arvamusel on Rostislav Rosenfeldt, kelle arvates tuleb pudelite mõjutusi otsida idast. Rosenfeldt toob välja sarnaseid leide nii Kaasani kui ka praegu Moskva linna alla kuuluvast, endisest Tušino külast (Розенфельдт 1968, 50). Teisalt on välipudelite kuju sarnane ka Lääne-Euroopa keraamilistele välipudelitele, mistõttu ei saa välistada ka läänest tulnud mõjutusi. Väga palju viidatakse ka tollase keraamika sarnasusele Moskva leiumaterjaliga (Kildyushevskii 2006, 86). Hoolimata tõsiasiast, et Pihkvast ei ole avastatud ühtegi põletusahju ega keraamikatöökoda, võimaldavad sealt leitud keraamikatootmisjääd järeldada, et keraamikat valmistati kohapeal (Kildyushevskii 2006, 85). Seda järeldust toetab ka 2003. aastal Pihkvas toimunud kaevamiste käigus avastatud välipudelite kildude suur rohkus (Ершова 2014, 7). Pihkva kaevamistel leiti hulgaliselt keraamika praaktoodangut, mis tõestab Tvauri, Kildjuševski ja Kurbatovi väidet, et just seal võib olla välipudelite valmistamiskeskus (*ibid*).

Välipudeleid on kasutatud ka aarete peitmiseks, mis võib otseselt tuleneda välipudeli mugavast suuruselt. Eesti leidudest võib siinkohal näiteks tuua Tartust Raua tänavalt leitud müntidega välipudeli (ERM D 22: 35) ja Võnnust leitud hõbe- ja vaskrahadega välipudeli (AI 2523: 2).

Peamisteks Eesti alal levinud nõutuüpideks on välipudelid, potid, kannud, kausid ning kätepesunõud (Russow 2006, 136). Lisaks on Eestist leitud kaks väikest nõud, mida Tvauri on varasemalt liigitanud tindipottideks. Vene arheoloogid kasutavad nende tähistamiseks terminit kubõška (*кубышка*). Kuivõrd Pihkva leiuaines võimaldab luua paralleele Eesti leiumaterjaliga, on järgnevas töös kasutatud vene erialakirjanduses juurdunud mõistet (vt Гайдуков 1996, 177). Loode-Vene aladel on neid kasutatud müntide säilitamiseks (Галицкая 2013, 12), samuti on üks Eestist leitud kubõška olnud panipaigaks Ivan IV aegsetele traatkopikatele (Kiudsoo 2000, lisa 1, nr 2). Ainulaadsemateks esemeteks on üks kausikujuline nõu Tartust Jakobi tänava soojatrassi kaevamistelt 1985. aastast ning mille taolist pole rohkem leitud Eesti materjalides (TM

A 35: 241–244, vt lisa 2, foto 7–8) ja väga hästi säilinud terviklik savivaat Tartust VII kvartali kaevamistelt (TM A 45: 5408, vt lisa 2, foto 14).

2.1 Nõuvormid

2.1.1 Välipudelid

Nagu eelnevalt kirjeldatud, on loode-vene halli glasuurkeraamika kõige levinumaks nõuvormiks lapik välipudel. Üheks esimeseks korra, mil Eesti publitseeritud allikates selliseid pudeleid mainitakse, on 1938. aasta “Postimehes” ilmunud uudis Tartust Raua tänavalt leitud aarde kohta (Postimees, 1938, 6). Lisaks sellele mainitakse välipudeleid 1980. aastatel toimunud Rakvere linnuse kaevamiste leidude hulgas (Aus 1979, 21; 1983, 24; 1985, 43).

Nõuvormi päritolu on raske kindlaks teha. Sarnase kujuga välipudeleid on laialt kasutatud kogu kesk- ning uusajal. Näiteks levisid nii puidust kui ka keraamikast valmistatud joogipudelid Saksa kultuurialadel juba 14. sajandil. Pudelid olid levinud palverändurite seas, millest tuleneb ka nõutüübi nimetus *Pilgerflasche* – palveränduripudel (vt Nawrońska 2014). Lisaks sellele on näiteid ka Rootsist, kus sarnaseid pudelid on kasutatud veel 17. sajandi teisel poolel (Lisa 2, fotod 1, 2; Tvauri 2004, 404). Seega ei saa siinses töös kirjeldatavat välipudeli kuju pidada ainulaadseks idapoolseks keraamikatoodanguks, vaid üheks tavalisemaks välipudeli kujuks. Näiteks on Eestist leitud ümmargusi lapikuid välipudeleid, mis kuuluvad aga lääne importkeraamika hulka, nagu 16. sajandist pärit Duingeni kivikeraamilised välipudelid (Russow 2006, 76).

Eesti leiuainesest kajastub, et antud uurimuses vaadeldaval perioodil levisid siinsel alal eelkõige vene päritolu välipudelid. Spetsiifiliselt Pihkva toodangust on võimalik rääkida selle pärast, et ühestki teisest linnast pole leitud nii palju välipudelite katkeid kui sealt. Näiteks 2003. aastal leiti Pihkvas Pokrovski XVII kaevandist üle tuhande keraamikakillu, millest kõigest 8 kildu ei olnud välipudelid (Ершова 2014, 7).

Välipudelid kuulusid sõjaväelaste varustusse, millest tuleneb ka nende venekeelne nimetus *военная фляга* – sõjaväepudel (Розенфельдт 1968, 50, Курбатов

2013, 337). Lisaks vene sõduritele võisid välipudeleid Eesti alal kasutada ka kohalikud: sellise pudeli kild on ainuke venepärane keraamiline ese, mis leitud Tallinnast Toompealt, täpsemalt Rahukohtu 1 krundilt (AI 6484: 16). Sarnaselt Rootsist leitud välipudelitega võis see Toompeale sattuda sõjatrofeena (Tvauri 2004, 404). Lisaks on välipudel leitud ka Pirita kloostrist, mille venelased hävitasid 1577. aastal (Tamm 1977, 12). Tõsiasi, et vähesel määral võisid välipudelid levida ka kohaliku elanikkonna seas, kinnitavad pudelitesse peidetud aarded. Kõige paremaks näiteks on Palamuselt leitud aare, mis sisaldas 130 hõbemünti, millest kõige hilisem on aastast 1651 (Kiudsoo 2000 lisa 1, nr 95). Venepärast keraamikat on leitud ka varasemast perioodist, spetsiifiliselt just Ida- ja Lõuna Eesti aladelt. Sellele on viidanud nii Vilma Trummal (Trummal 1964, 54) kui Andres Tvauri (vt Tvauri 2000a).

Moskva leiumaterjali põhjal on pudeleid jagatud kolmeks: 1) pudelid diameetriga 16–20 cm, nelja väljaulatuva jalaga, sageli kaetud joonornamendiga; 2) roheline glasuuriga ovaalse jalaga pudelid; 3) silindrikujulised pudelid, mis on kaetud valge angoobiga (Курбатов 2013, 341). Need kolm pudelikuju on väga sarnased Moskvast leitud musta pinnaga lihvitud keraamikast valmistatud pudelitega (Курбатов 2013, рис. 6: 1). Neid pudeleid sai kinnitada vööle või sadula külge külgedel olevate väljaulatuvate aasade abil (Курбатов 2013, 341). Selliseid pudeleid on Venemaal leitud 16.–17. sajandi kihistustest. Lisaks ümmargustele lapikutele pudelitele leidub ka kandilisi hallist savist pudeleid (Курбатов 2013, рис 3). Kurbatovi liigitusest võib järeldada, et Moskvast leitud sarnased välipudelid on valmistatud teistsugusest savist, mis põleb mitte halliks, vaid valgeks (Курбатов 2013, 340).

Eestist leitud välipudelid jagunevad kahte tüüpi. Esimesse tüüpi kuuluvad nelinurksed välipudelid (ERM D 32: 209; PāM A 14641/A 2510: 376), teised on ümmargused, lapikud pudelid (TM A 124: 470–495, ERM D 20: 188, lisa 2, fotod 3–6).

Ümmargusi pudeleid saab liigitada kaheks: küljeliistuga ja ilma küljeliistuta (vt lisa 2, foto 5–6). Mõlemal juhul valmistati pudeleid potikedral kahes osas (Ершова 2014, 7; Kildyushevskii 2006, 101). Erinevus kahe valmistamismeetodi vahel seisneb selles, et küljeliistuga pudeleid pandi kokku kahest osast, mille vahele asetati savilint ehk küljeliist, ning lisati seejärel jalg, suue ja külgedel olevad aasad (Ершова 2014, 7). Pudelite diameeter varieerub 12–20 cm vahel ning on tavaliselt 2–3 cm pikkuse ülevalt laieneva suuosaga (Kildyushevskii 2006, 101; lisa 2, fotod 1, 2, 4, 5). Väga väikeseid

(12 cm diameetriga) pudeleid on Eesti leidude hulgas vähe. Üheks kõige paremaks näiteks on hetkel Tartu Linnamuuseumi püsiekspositsioonis olev välipudel (ERM D 38: 248; lisa 2, foto 9).

Nelinurkseid pudeleid (lisa 2, foto 3) võib käsitleda kui klaas- ning metallpudelite imitatsioone (Kildyushevskii 2006, 103). Tegemist on pikkade, nelinurksete nõudega, millel, sarnaselt ümmargustele pudelitele, on ülevalt laienev suuosa.

Järgnevalt on analüüsitud välipudelite ornamentikat. Üldjuhul on ornamendiks erinevad templiga tehtud ring- ning lainejoonte ja templijäljendite variatsioonid. Ümmargustel lapikutel välipudelitel ning nelinurksetel pudelitel on ornament erinev, kuigi mõlema puhul on valdavaks ring- ning lainejooned.

Küljeliistuta välipudelitel on kõige tüüpilisemaks ornamendiks külgedel asetsevad ringjooned (lisa 2, foto 6), mille hulgas esineb variatsioone. Üheks võimalikuks kaunistuseks on kammtempliga tõmmatud väline ringjoon, mille sisse on joonistatud kattuvaid lainelisi jooni, mis moodustavad üksteisega ühenduses olevaid kaheksaid, ning pudeli keskele tõmmatud väiksem ring (Kildyushevskii 2006, jn 5.8: 5; Кырбаров 2013 jn 2; lisa 2, foto 4). Esineb ka motiivi, kus nõul olevad kattuvad lainelised jooned on katkendlikud, mistõttu kaheksaid ei moodustu. Üks kõige rikkalikumalt kaunistatud välipudeleid on tõenäoliselt aga Vastseliina lähedalt hõberahadega leitud välipudel, mille pind on tihedalt kaetud lainelise joonornamendiga (Tvauri 2004, 403, jn. 7). Antud välipudelil vahelduvad laine- ning ringjooned ja suurem osa pudeli pinnast on kaetud kaunistustega. Üks haruldasemaid ornamente on Tallinnast Dunkri 4 krundilt leitud välipudel, mille keskele on moodustatud õiekujueline motiiv, mille ümber on ümmargused rõngad (lisa 2, foto 10). Välipudelitel üldjuhul küljeliistul kaunistusi ei ole.

Nelinurksetel pudelitel on samuti kaunistusteks geomeetrilised kujundid, mis on aga ümmarguste pudelitega võrreldes märgatavalt keerukamad (vt lisa 2, foto 3). Kolm keerukama kaunistusega välipudeli kildu on leitud Pihkvast. Kujutatud on kahte vastastiku seisvat looma, mille all oli lühike tekst (Kildyushevskii 2006, 103).

Kokkuvõtlikult võib öelda, et pudelite ornamendiks on peamiselt väheste variatsioonidega geomeetrilised kujundid, mida leidub näiteks ka Novgorodi kaevamiste materjalide seas (Rud 2006, jn 7.3–7.6).

2.1.2 Kätepesunõud

Kätepesunõude puhul on kõige rohkem leitud looma pea kujulisi tilasid (nt TM A 29: 147; A 160: 226; A 122: 4304; 126: 276), millest enamik on leitud Tartust. Kätepesunõusid on eristatud kahte tüüpi.

Esimene tüüp on valmistatud punasest savist. Tavaliselt on tegemist pikkade nõudega, millel on sujuvalt kaardus kael sissepoole keeratud võriku ning lühikese tilaga (Kildyushevskii 2006, 103; jn. 5.9:19, 25). Tegemist on kätepesunõu varasema tüübiga, mis levis 15.–16. sajandil. Narvast leitud kätepesunõu (lisa 2, foto 11) kuulub esimesse tüüpi ning on leitud ka otseseid paralleele Pihkva keraamilise materjaliga (Kildyushevskii 2006, 103; jn 5.9: 25, Jekaterina Klevtsova autorile).

Teine tüüp on hilisem. Iseloomulikeks tunnusteks on madal võrik ja lai potikujuline vorm. Külgedel on kaks aasa, millega sai vajadusel nõu üles riputada. Tilad (mida on 1 või 2) on esimesest tüübist peenemad ning pikemad. Kätepesunõu teist tüüpi dateeritakse 17. sajandisse, ning Eesti materjalide seas ei ole selliseid kätepesunõusid tuvastatud (Kildyushevskii 2006, 103; jn 5.9: 18, 20–21).

2.1.3 Kubõškad

Tindipottidena on Andres Tvauri tuvastanud kaks leidu. Nendeks on Kodaverest leitud Alatskivi aarde peitmisel kasutatud nõu (AI 5002/13963; lisa 2, foto 12) ning Uue-Kastre linnuse vallikraavist leitud nõu (TÜ 1014: 263; vt Tvauri 2005b, jn 3), mis asub Emajõe Suursoo Looduskeskuse hoone püsiekspositsioonis. Tegemist on väikeste (läbimõõt kuni 6 cm) dekoreerimata nõudega; mõlemal juhul on nõud väga hästi säilinud. Kubõška on vaadeldav spetsiaalse nõuna, mida kasutati raha hoidmiseks, millele eesti keeles oleks kõige paremaks vasteks rahapott (Гайдуков 1996, 177). Eesti materjalide seas on Alatskivi aarde peitmiseks kasutatud just sellist tüüpi nõud. Ka Pihkva muuseumi keraamiliste anumate seas on paralleele Eestis välja tulnud kahe kubõškaga (Jekaterina Klevtsova autorile). Kubõškades raha matmine on olnud Pihkvamaal levinud komme, mille on ära maininud ka Irina Galitskaja (vt Галицкая 2013, 12).

2.1.4 Kannud

Üheks kõige paremaks näiteks kannust võib pidada Tartu Ülikooli Botaanikaiaia kaevamistelt välja tulnud leidu nr TM 2032: 359 (lisa 2, foto 13). Kannud on tavaliselt 16–30 cm kõrgused nõud, diameetriga 6–14 cm. Botaanikaiaia kaevamistelt leitud kannule on täpne vaste Pihkvast (Kildyushevskii 2006, Fig 5.7: 16). Sellist tüüpi, kitsa suuava ja pika tilaga kanne kutsutakse vene keeles türgi keelest pärit sõnaga kumgan (*кумган*) (Kildyushevskii 2006, 101).

Kumgane on kahte tüüpi. Esimene on kitsa kehaga ning kõrge kaelaga (Kildyushevskii 2006, Fig 5.7: 22) Teine, hilisem tüüp, on laiema kehaga ning lühikese kaelaga (Kildyushevskii 2006, Fig 5.7: 16). Pihkvas on kumganid äärmiselt haruldased leiud, peamiselt esineb neid 17. sajandi leiukihistustest (Kildyushevskii 2006, 101). Pihkva kumganid on reeglina kaetud keerukate geomeetriliste stampornamentidega, mida näeb ka Tartust leitud kannu osal. Kumgan-tüüpi kanne on leitud Moskva 15.–17. sajandi kihistustest, peamiselt on tegemist musta pinnaga glasuuritud keraamikaga (Розенфельдт 1968, 32–33). Sellise keraamika valmistamine võis levida Moskva riigi aladele idamaadest (Новосёлова 2014, 419), hiljem levides Pihkvasse.

2.1.5 Keraamiline vaat

Leidude hulgas on ainult üks keraamiline roheline glasuuriga kaetud vaat, mis on leitud Tartust VII kvartali kaevandist kõdupuidu, söetükkide, kalasoomuste jms materjaliga segatud pruunist kihist. Vaadi übermõõt on 60 cm ning vaadil on 2 ava (lisa 2, foto 14). Leiu näol on tegemist ainulaadse eksemplariga, millele ei ole suudetud leida Pihkva leiumaterjalist vasteid (Jekaterina Klevtsova autorile). Keraamiline vaat ei ole ainus venepärane leid VII kvartali kaevandist. Lisaks sellele on sealt leitud ka Vene tüüpi nooleots (vt Štšogoleva 2012, 16).

2.1.6 Potid/ Kausid

Eesti leidude hulgas ühtki terviklikku potti ei ole, kuid leidub mitmeid pottide servakilde (nt TM A 29: 183, TM 218: 291 jt). Pottide servasid visuaalselt uurides on võimalik jõuda ühesele järeldusele, et nõude vorm ning kuju vastab lihtkedrakeraamika rühma 5 nõudele. Iseloomulikuks tunnuseks on lühike väljapoole keeratud võrik, mis on keeratud peaaegu vastu nõu õlga (vt Tvauri 2000b, 108; Kildyushevskii 2006, 92). Peamiselt leidus üksikuid väiksemaid tükke, mille abil ei olnud võimalik taastada nõu kuju ega teha muid järeldusi. Kõige paremini säilinud kauss on leitud TÜ soojatrassi ehitamisel Jakobi tänaval 1985. aastal (TM A 35: 240–245, lisa 2, fotod 7, 8). Pottide ning kausside puhul ilmneb, et kõige levinumaks kaunistusmotiiviks on nn vaarikanuppilustus, mida esineb nii Tartu kui ka Pärnu materjalide hulgas (nt PāMu 15467/A 2569: 126; TM A 116: 20554, 20566, 20567).

2.2 Kokkuvõtte nõuvormidest

Teise peatüki põhjal on võimalik järeldada, et nõuvormidest leidub vene halli glasuurkeraamika hulgas kõige rohkem Liivi sõja sündmustega seostatavaid ja sõdurite varustuses olevaid välipudeleid. Ülejäänud nõuvormid ei ole võrreldes välipudelitega nii levinud ega oma sama tugevat seost vene sõjaväelastega, kuid võib eeldada, et tegemist on Liivi sõja sündmuste käigus Eestis kasutatud nõudega. Kirjeldatud nõusid võidi kasutada ka pärast Liivi sõda. Näiteks Palamuse aardeleiu kubõška, mida saab aarde *tpq* järgi paigutada 17. sajandi keskpaika (vt lisa 1). Ka Tartu Ülikooli Botaanikaiaia kaevandist leitud kannu vaseid on Pihkvas leitud peamiselt 17. sajandi kihistustest, kuid Eesti materjal ei võimalda järeldada, et antud kann pärineks 17. sajandi kihistusest.

3 Vene halli glasuurkeraamika leiukontekstid Eestis

Järgnevalt on analüüsitud glasuurkeraamika leiukonteksti. Nagu ilmneb leiukohtade levikukaardilt (lisa 3), on vastavat keraamikaliiki leitud igas maakonnas, v.a Rapla ja Valga maakond. Kaardilt on ka üheselt näha, et suur leidude kontsentratsioon on Tartu maakonnas, kust on saadud 47% töö lisas esitatud tabelis paiknevatest keraamikaleidudest. Enamik keraamikast on leitud Eesti linnadest ja linnustest, mida töös järgnevalt vaadeldakse. Levikukaardilt on näha, et lisaks linnadele ja linnustele on halli glasuurkeraamikat leitud ka maapiirkondades üle Eesti, näiteks Tartumaal Puhjast, Äksist, Rõngust, Alevikülast ja Torma asulakohast, samuti keraamikat Padise kloostri krüptist (vt lisa 1, 3). Kuivõrd maapiirkondade leidude näol on tegemist väga üksikute kildudega, ei ole nende konkreetsete leidude kohta võimalik suuremahulisi üldistusi teha. Seetõttu on uurimuses vaadeldud peamiselt linnu ja linnuseid.

3.1 Linnad

Venepärast keraamikat, sealhulgas halli glasuurkeraamikat, on välja tulnud kõige rohkem Tartust, kuid ka Rakverest, Narvast, Viljandis, Pärnust, Haapsalust ja Tallinnast.

Viljandi linnast on rohelist glasuurkeraamikat leitud Pika tänava kaevamiste käigus. Pika tänava 4 krundi leiumaterjali analüüsist järeldub, et keraamikat leiti mustast või tumepruuni värvi kultuurkihist, kus leidis lisaks sütt ja telliste ning katusekivide tükke ja kus esineb ohtralt venepärast materjali (Haak 2001, 70). Sarnasest sõerikkast kultuurkihist on pärit ka Tartu eeslinnast leitud Liivi sõjaga seonduv leiumaterjal (vt Heinloo 2006, 70). Pika tänava kaevamistel välja tulnud must ning väga leiurikas kultuurikiht 16.–17. sajandist seostub Liivi sõjaga ning linnas toimunud sõjategevusega (Haak 2001, 86). Viljandi oli väga tugevalt mõjutatud Liivi sõja sündmustest. Linn

vallutati 1560. aastal ning sai piiramise käigus kõvasti kannatada (Смирнов 2010, 471). 1560. aastal purustati näiteks Viljandi frantsisklaste klooster koos kloostri kirikuga, linnas säilisid vaid üksikud kivimajad (Haak 2001, 86). Viljandist leitud rikkalik venepärane leiumaterjal võib olla tingitud linna suhteliselt heast arheoloogilisest uuritusest (Štšogoleva 2012, 44). Lisaks vene hallile glasuurkeraamikale on Viljandi linnast saadud ka neli venepärast nooleotsa, neli berdõšši, 29 venepärast kontsarauda (Štšogoleva 2012, 44). Leitud on ka teisi venepärase keraamika liike (vt Tvauri 2004).

Narva linnast on vene halli glasuurkeraamikat muuseumisse jõudnud üllatavalt vähe: vaid kolm leidu, millest on kõige paremini säilinud 1980. aastatel Narva jõest leitud kätepesunõu (lisa 2, foto 11). Leidude vähesus on vastuolus Narva linna tähtsusega Liivi sõjas. Narva linn oli enamiku sõjast venelaste käes (Tvauri 2004, 396; Russow 1993 335; Selart 2013 103). Just Narvale avaldas Liivi sõda tugevat mõju. Moskva tsaari võimu all sai Narvast jõukas kaubanduslinn, suurenes vene rahvastiku osakaal ning kujunes ka lai eeslinn (Смолокуров 2000, 25). Narva tähtsuse suurenemist näitab ka asjaolu, et Ivan IV otsustas oma väliskaubanduse kontori tuua Viiburist üle Narva (Selart 2013, 107). Vastuolu on ka Ivangorodi kaevamiste materjalidega, kus roheline glasuuriga keraamikat leidub rohkesti (Петренко, Кильдюшевский, Курбатов 2013, 256). Vähenenud leiumaterjal Narvast võib olla seotud Narva linna kultuurikihi vähese arheoloogilise uuritusega, samuti asjaoluga, et 1960. aastatel teostatud linnuse restaureerimistöde ajal ei teostatud arheoloogilisi kaevamisi. Selle tõttu puudub ka teave Vene garnisonidega seonduvast materjalist (vt Štšogoleva 2012, 44).

Tallinna linnast on vaadeldavat keraamikat samuti leitud väga vähe – vaid kuus leidu. Tallinna leiumaterjali põhjal võib järeldada, et keraamikat võis kasutada ka kohalik elanikkond: venepärase pudeli kild on leitud Toompealt Rahukohtu 1 krundilt (AI 6484: 16). Toompeale ja Tallinna linnamüüri piiratud alale moskoviidid Liivi sõja ajal tungida ei suutnud. Toompeale võis Rahukohtu leid seega sarnaselt eelnevalt mainitud Rootsist leitud välipudelitega sattuda sõjatrofeena. Tallinna all-linnast on välipudel leitud Dunkri 4 krundilt, samuti on üksikuid kilde leitud Tallinna Linnateatri kaevandist Aida tänaval. Lisaks on välipudel leitud ka Pirita kloostrist, mille Moskva väed hävitasid 1577. aastal (Tamm 1977, 12). Erinevalt Narvast ei saa Tallinna puhul aga rääkida kesk- ning uusaegse linna halvast uuritusest (vt Russow, Valk, Haak jt 2006, 168), mistõttu leidude vähesus võibki seisneda selles, et tsaari väed ei suutnud Tallinna

Liivi sõja ajal vallutada (Смирнов 2010, 461). Ka kunagise Härjapea eeslinna alalt on leitud venepärast keraamikat, mis võis sinna sattuda kas 1571. või 1577. aastal toimunud piiramiste käigus. Härjapea asulakohalt on leitud ka vene nooleots (Štšogoleva 2012, 43).

Nii Pärnu kui ka Haapsalu linna alalt on vene keraamikat leitud minimaalselt. Pärnust on leitud vastavalt seitse katket, Haapsalust on nimekirjas üks leid. Pärnus on suuremad katked leitud Hospidali 6 krundilt, kust on tulnud välja välipudeli kilde. Nikolai 10 krundilt on leitud kausi killud, kus on näha vaarikanuppilustusi. Lisaks on kilde välja tulnud ka Aida ja Pühavaimu tänavalt. Analüüsidest Erki Russowi kogutud andmeid, võib järeldada, et tema läbi uuritud peaaegu 11 000-st killust on vaid 14 vene hall glasuurkeraamika (Russow 2006, lisa 2). Ka muu vene leiumaterjal Pärnust ning Haapsalust jääb väheseks. Pärnu jõe kaldal kõrgemal kohal paiknenud matmispaigast, mida saab seostada Moskva sõjaväelasega, on leitud Vene õigeusu kaelarist (Štšogoleva 2012, 43), kuid teisi Vene garnisonidega seotud leide ei ole leitud ei Pärnust ega Haapsalust. Siin ilmneb arheoloogilise info vastuolu kirjalikes allikates leiduva teabega, et Pärnu on olnud Liivi sõja ajal Tartu kõrval teine tähtsam vene halduskeskus Eesti alal (Selart 2002, 24, 27). Erinevus Tartu ja Pärnu leiuainese vahel võib olla tingitud ka sellest, et Tartu saksa elanikkond küüditati sõja-aastatel, kuid Pärnu elanikud jäid enamasti paigale (Tvauri 2004, 406; vt Selart 2002; 2013, 110).

Nagu eelnevalt mainitud, on peaaegu pool leiunimekirjas esitatud keraamikaleidudest tulnud välja Tartumaalt. Tartumaa materjalidest omakorda 55% on leitud Tartu linnast. Tartu tähtsus ilmneb ka Liivi sõjaga seotud sündmustega. Tartust, mis oli enamiku sõjaperioodist moskoviitide võimu all, kujunes Vene-Liivimaa keskus: Tartu asehaldur kandis mõnikord ka Liivimaa asehalduri tiitlit (Selart 2013, 103). Tartu keskne roll võis olla seotud ka asjaoluga, et seal ametis olnud asehaldurid ja vojevoodid pärinesid Venemaa juhtivate aadlike ja tsaarile lähedaste isikute hulgast (Selart 2013, 105). Lisaks kujunes perioodil ka mahukas vene eeslinn, mida 1578. aasta juunis rüüstasid Rootsi sõjamehed. Balthasar Russowi kroonikas kirjeldati eeslinna kui: „... üksainus määratu segadik paljude vene majade, kirikute kloostrite, mõisate ja poodidega, kus rootslased põletasid palju venelasi ühes naiste ja lastega ära ning said sealt suure röövsaagi“ (Russow 1993, 303). Ka halli glasuurkeraamika leide uurides ilmneb korrelatsioon, et valdav enamus Tartu linna aladelt välja tulnud keraamikakilde

on leitud Tartu tollasest eeslinnast (nt Riia 1 krunt, Soola ja Ülikooli tänava, isegi Narva mnt ja Kivi tänava piirkond; vt lisa 1). Leidude puhul on täheldatav, et peamiselt leitakse venepäraseid esemeid just Liivi sõjale osutavatel sõerikastelt vaheviirgudelt (Heinloo 2006, 70).

Sellepärast võibki seostada Tartumaa suurt venepärase keraamika hulka töös vaadeldaval ajaperioodil Tartus viibinud suure väekontingendiga. Tartu linnast on Štšogoleva tuvastanud ka kõige rohkem Vene sõduritele kuulunud esemeid. Tartust on teada kaheksa nooleotsa, millest neli on välja tulnud Tartu linnuse arheoloogilistelt kaevamistel ning ülejäänud Tartu linna ja eeslinna aladelt. Tartust on leitud ka 15 venepärast kontsarauda ja Vene õigeusu kaelarist (Štšogoleva 2012, 15, 40–41), samuti venepärane rauast peeruhoidja ehk pilak (Štšogoleva 2012, 32). Lisaks sellele on Tartumaalt leitud rohkelt vene rahasid sisaldavaid aardeid (vt Štšogoleva 2012, 35–39, Kiudsoo 2000, lisa 1).

3.2 Linnused

Linnuste materjalidest on venepärast keraamikat välja tulnud Rakvere, Narva, Paide, Uue-Kastre (Varbek), Vastseliina, Põltsamaa, Lihula, Laiuse ning Haapsalu linnusest. Kuivõrd mõningaid leiukohti on eelnevalt põhjalikult kirjeldatud, on järgnevalt vaadeldud töös seni põhjalikult mainimata leiukohti.

Rakvere linnusest on leiunimekirjas vaid neli leidu. Kuid nagu ka töö sissejuhatuses rõhutatud, ei ole tegemist täieliku nimekirjaga ning kindlasti võib ka Rakvere puhul arvestada rohkemate leidudega. Toivo Aus on oma kaevamiste aruannetes välja toonud roheline glasuurkeraamika leidude esinemise Rakvere leiumaterjalis (Aus 1983, 25). Tegemist on linnaga, mis oli kogu Liivi sõja perioodi (1558–1583) Moskva tsaaririigi võimu all (Смирнов 2010, 469). Rakvere oli vene võimuperioodil maakonna keskuseks ning sel ajal ehitati linnale uus kindlusmüür, mille ehitamiseks lammutati nii mungaklooster, kirik, gildimaja kui ka mõned kivist kodanike kivimajad (Pagel, Kirss 2008, 52). Lisaks sellele on Rakverest leitud ka viis venepärast nooleotsa, kolm õigeusu kaelaristi, mida saab seostada vene päritolu inimestega Rakveres (Štšogoleva 2012, 42), kui ka muud venepärast keraamikat (vt Tvauri 2004).

Uue-Kastre (*Varbek*) linnuse puhul on materjali vähe (nimekirjas ainult kaks leidu). Leiud on pärit 2001.–2003. aastal toimunud Andres Tvauri juhutatud kaevamistelt. Uue-Kastre linnus oli üks kahest väikesest Tartu piiskopi linnusest Emajõe kaldal. Teine, Tartule lähem linnus oli Vana-Kastre (*Oldentorn*). Lõplikult purustati Uue-Kastre linnuse jäänused Põhjasõja ajal (Tvauri 2004, 4). Uue-Kastre linnus rajati keskajal Tartu kaitseks Pihkva ja Novgorodi vastu, eesmärk võis olla kontrollida laevade liikumist Emajõel (Tvauri 2004, 3; Hermann 1973, 2). Kuivõrd tegemist oli strateegiliselt tähtsa linnusega Emajõe kaldal, oli see mõjutatud ka Liivi sõja sündmustest 1558. aastal, mil venelased vallutasid linnuse enne Tartu peale jõudmist. Linnus oli venelaste käes arvatavasti aastani 1582, mil venelased hävitasid linnuse enne üleandmist poolakatele (Hermann 1973, 4). Uue-Kastre linnuse puhul võib arvata, et venepärase leiumaterjali vähesus näitab, et venelaste jaoks ei olnud tegemist tähtsa linnusega ning põhijõud olid koondunud lähedal asuvasse Tartusse. Ka kaevamiste leiumaterjalist nähtub, et täpsemaid järeldusi Liivi sõja aegse linnuse olukorra kohta ei ole võimalik teha: enamik leiumaterjalist pärineb 18.–19. sajandist (vt Tvauri 2004, 17).

Vastseliina linnuse puhul ilmneb samuti venepärase leiumaterjali vähene hulk. Käsitletavast keraamikatuübist on Vastseliina linnuste kaevamistelt tuvastatud kaks leidu. Lisaks sellele on tuvastatavad rohkelt muud vene garnisonidega seostatavat materjali nagu kuus venepärast kontsarauda 16.–17. sajandist (Štšogoleva 2012, 25) ning üks hõbedenga (Štšogoleva 2012, 34). Linnus oli enamiku Liivi sõjast venelaste käes (Tvauri 2004, 396), mis seletab ka venepärase materjali olemasolu. Vastseliinas toimunud kaevamiste põhjal võib väita, et kuigi enamik materjale on pärit 16.–17. sajandist (vt Valk 2006, 2007), nõuab Vastseliina materjal põhjalikumat keraamilise leiuainese läbitöötamist.

Paide linnuse leidude seas oli võimalik tuvastada viis vene halli glasuurkeraamika kildu. Lisaks on sealt leitud üks venepärane nooleots ja kuus kontsarauda (Štšogoleva 2012 42). Paides on olnud tugev moskoviitide kohaolu; see vallutati pärast linna piiramist 1573. aastal (Russow 1993, 214), olles rootslaste käes kuni 1581. aastani (Russow 1993, 334). Ka nende leidude osas ei ole võimalik suuremahulist järeldust teha.

Põltsamaa linnuselt on leitud üks terviklikum välipudel, mis asub käesoleval ajal Tartu Linnamuuseumi püsiekspositsioonis. Kokku on Põltsamaa linnuselt leiunimekirjas

kolm terviklikumat leidu. Põltsamaa oli venelaste valduses aastatel 1558–1582, olles 1570.–1578. aastal ka hertsog Magnuse residentsiks. Põltsamaa linnuse leiuainesest on suur osa Vene päritolu ja seostub Liivi sõjaga. Lisaks keraamikale on leitud pronksist õigeusu rist, venepärane hõbedast nõelakoda ja venepäraseid nooleotsi ja kongsaraudu (Tvauri 2004b, 95). Põltsamaa sõjaline tähtsus võis ületada Viljandi tähtsuse, millest räägib fakt, et tsaar määras Põltsamaale 40 teenismõisnikku, kuid Viljandisse ainult 20 (Selart 2013, 109). Kahjuks ei ole võimalik selle vähese leiumaterjali tõttu põhjalikumaid järeldusi teha.

Laiuse linnuse alalt on leide, kahjuks ilma peanumbrita, Tartu Linnamuuseumi kolmanda korruse hoidlas. Leiud on pärit Rünno Vissaku 2002. aastal toimunud linnuse kaevamistelt. Kaevamistest puudub aruanne, mistõttu on raske teha järeldusi leidude kohta (vt Vissak 2003). Laiuse on olnud strateegiliselt tähtis linnus, mille vene väed hõivasid 1558. aastal. Linnus oli vene võimu all 1582. aastani (Смирнов 2010, 473). Seega on tegemist ühe kõige kauem vene võimu all olnud linnusega. Keraamikast on teada nii lihtkedrakeraamika leidudest linnuse kõrval paiknevatelt asulakohtadelt, kui ka valgesavikeraamika leide (Tvauri 2004, 400–402).

Lihula linnusest on halli glasuurkeraamikat leitud vähe. Tabelis on märgitud ära 2 leidu, mis tulnud välja linnuse territooriumilt. Erki Russowi uurimistöös on ära märgitud veel 3 leidu Lihula bussijaama alalt (vt Russow 2006, lisa 2). Leiumaterjalist on näha Loode-Vene päritolu toodete ilmumist varauusaegsetesse kihistustesse (Russow 2006, 152). Russow toob välja, et Lihula puhul on näha importkeraamika kasutuse langust, mis võib olla tingitud nii sellest, et asula keskaegne tuumik teisaldati kaugemale lõunasse, kui ka sellest, et piirkonda on arheoloogiliselt vähe uuritud (Russow 2006, 152, vt Mandel 2000, 65). Lihula ei olnud pikalt vene võimu all, vaid sattus 1573. ning 1575. aastal venelaste rüüsteretke ohvriks (Смирнов 2010, 473).

Kokkuvõttes võib järeldada, et kõige suuremal arvul näib venepäraseid esemeid esinevat Viljandis, Tartus, Põltsamaal ja Rakveres, mis olid ka kõige kauem Vene vägede valduses (vt Selart 2013, 103), kusjuures kõige suurem kontsentratsioon leide on Tartu linnas.

Üllatuslikult on Narvast venepäraseid esemeid leitud vähe, mis tuleneb arvatavasti linna vähesest arheoloogilise uuritusest. Ka Lääne-Eesti linnustes ja linnades on vaadeldavat keraamikat leitud minimaalselt, mis on seostatav venelaste

võimuperioodi lühidusega (Selart 2013, 103). Vastuolu on seoses Pärnuga, kus venepäraste leidude vähesus ei vasta Pärnu tähtsusele kirjalikes allikates, kus Pärnu on moskoviitidele tähtsuselt kolmas linn (Selart 2002, 24). Ka Laiuse linnusest on saadud üksikuid leide, kuid selle vähese läbiuurituse tõttu ei ole suuremate üldistuste tegemine võimalik. Eesti läänesaartel venepärased leiud puuduvad, mis on tingitud sellest, et Moskva väed ei suutnud saari vallutada.

4 Keraamika teekond Eesti aladele

Tvauri toob välja, et Eesti linnade ja linnuste venepärase keraamika hulgas on näha selgeid erinevusi ning et keraamika põhjal on võimalik otsustada, millise Vene piirkonna väeosad linnuses viibisid (Tvauri 2004, 406). Tvauri rõhutab Tartu, Viljandi, Paide, Põltsamaa ja Kirumpää venepärase materjali erinevust võrreldes Rakvere ja Lihula linnuselt leitud savipottidega (*ibid*). Järgnevalt on vaadeldud, kas halli glasuurkeraamika leidude põhjal Eesti aladel on võimalik järeldada, mis piirkonnast ning kuidas jõudsid leiud Eestisse.

Smirnov mainib, et Venemaalt tuli arvukalt inimesi Liivimaale, kes olid sinna saadetud Novgorodimaa Bežetski ja Vadja viiendikust, mis on kaks tollasest viiest Novgorodimaa haldusüksusest. Bežetski viiendiku inimesed asusid elama Viljandisse, Tartusse ja Narva, samas kui Vadja viiendikku mainitakse seoses Rakverega (Смирнов, 2010, 469–471). Võib arvata, et Novgorodimaa haldusüksustest pärinevad sõjaväelased tõid kaasa ka oma piirkonnale omaseid esemeid. Kuivõrd keraamika puhul on tegemist tarbeesemega, on kohane uurida, kas rohelist glasuurkeraamikat on valmistatud just nendes konkreetsetes haldusüksustes.

Bežetski ja Vadja viiendiku kohta saab kõige rohkem informatsiooni A. K. Nevolini 1853. aastal välja antud raamatust „*О пятинах и погостах новгородских в XVI веке, с приложением карты*“ (Неволин 1853). Bežetski viiendik asub Novgorodi linnast ida pool, olles ainus haldusüksus, millel puudus otsene piir Novgorodi linnaga. Selles viiendikus asusid linnad Gorodetsk (*Городецк*), Zmen (*Змень*) ja Rõbansk (*Рыбаньск*) (täpsemate piiride kohta vt Неволин 1853, 190–215). Vadja viiendiku idapiiriks oli Volhovi (*Волхов*) linn, läänepiiriks Lauga jõgi ning põhjapoolseks piiriks Laadoga järv (vt Неволин 1853, 120–139). Sellest võib järeldada, et kõige rohkem tuli vene sõdureid just tänapäevase Eesti idapiiri tagant ning Novgorodi maadelt. Kahjuks puudub teave, kas mainitud haldusüksustes on vastavat keraamikat toodetud.

Kuid ümberasujad ei olnud pärit vahetult Novgorodi aladelt, mida näitab see, et Eesti arheoloogilises materjalis on leitud ka rohkem Moskvaga seostatavat keraamikat. Näiteks valgesavikeraamikat, mida on leitud Rakverest, Viljandist ja Tartust ning Lihulast ja mis on üheks peamiseks 16.–17. sajandil Moskvast kasutatud keraamikaliigiks ning Loode-Vene aladel ei leitud vastavat savi, mistõttu on ka Pihkva leiud import Moskvast (Розенфельдт 1968, 43–44; Tvauri 2004, 402). Kuigi Moskva keraamika levikule Vene alade piires võis kaasa aidata ka Ivan IV ümberasustamise poliitika, mille raames on näiteks Moskva mõisnikke ja maaomanikke ümberasustatud Novgorodi aladele (vt Martin 2007, 239). Hiljem, võis vastav ümberasustamine toimuda ka Liivimaa piires, mille tulemusena levis Eestisse ka Moskvaga seostatavat keraamikat.

Lisaks keraamikale on leitud ka Novgorodile ja Pihkvale omaseid pilakuid, mis näitab veelkord seost nende aladega (Štšogoleva 2012, 44). Loode-Vene keraamikat on leitud Novgorodi haldusüksustest, kuid pole tuvastatud ühtegi valmistamiskeskust, mistõttu on võimalik väita, et hall glasuurkeraamika levis Novgorodi aladel, kuid seda ei ole seal valmistatud (vt Петренко, Кильдюшевский, Курбатов, 2013).

Pihkva kuulus vaadeldaval perioodil eraldi haldusüksusesse ning on leitud tõendeid halli glasuurkeraamika mahukast kasutamisest. Pihkva kui valmistamiskeskuse kasuks räägib suur keraamikaleidude kogum, millel on Eesti materjalidega vaadeldavad mitmed paralleelid. Kuivõrd Pihkvast on leitud rohkelt välipudelite tootmispraaki, võib eeldada, et Pihkvast valmistati halli glasuurkeraamikat rohkelt, seega on tegemist Eestile kõige lähemal oleva valmistamiskeskusega (vt Ершова 2014, 7). Pihkva linnal on varasemalt olnud tihedaid sidemeid Eesti linnadega ning pihkvapärase keraamika levis juba 13. sajandil Tartusse ja Viljandisse (vt Tvauri 2000a, Haak 2010).

Lisaks sellele oli Pihkva vene vägedele kogunemispunkt, kuhu koguneti enne rünnakut Liivimaa aladele. Näiteks juba ühel esimesel rünnakul jaanuaris 1558. aastal tungiti Pihkva kaudu Tartu alla (Laidre 2015, 142), samuti alustas 1577. aasta jaanuaris Tallinna alla jõudnud vene vägi oma liikumist just Pihkvast (Laidre 2013, 57). Võib eeldada, et see asjaolu – linn kui vene vägede tugipunkt – aitas kaasa nii Pihkvast valmistatud nõude kasutamisele vene vägede seas kui põhjustas nõude leviku Eesti aladele vene sõjakäikude tõttu.

Kuigi ei saa välistada, et mõned keraamilised esemed võisid jõuda Eesti aladele ka näiteks kaubandussidemete kaudu, ei ole võimalik seda tõestada konkreetse

leiumaterjali põhjal, mida saab kindlamini seostada just sõja sündmustega, sest leiumaterjali analüüsimisest on näha, et väljaspool sõja konteksti on leide minimaalselt.

Vähesel tasemel levikut Eesti alal pärast vene elanikkonna lahkumist näitab vaid Palamuse aardeleid (*tpq* 1651). Aarete puhul on märgata, et Ivan IV aegsed kopikad ja dengad levisid veel 17. sajandil. Selles võib näha aga üheselt majanduslikke põhjuseid, ning neid ei saa seostada otseste sõjasündmustega (Štšogoleva 2012, 44; aarete kohta vt Kiudsoo 2000, lisa I). Ivan IV aegseid traatmünte on leitud Põltsamaalt, Vastseliinast ja Narva linna arheoloogilistelt kaevamistelt, mis kõik olid Liivi sõja ajal venelaste kontrolli all (Štšogoleva 2012, 34). Lisaks aaretele võib keraamiliste nõude katkete esinemine maapiirkondade leiumaterjalis näidata kasutamist kohaliku elanikkonna poolt. Näiteks on leitud keraamika katkeid Kivijärvelt, Alevikülalt, Koopsist, Mõisanurmest, Sudastest, Mäksast (lisa 1). Kuna tegemist on väikesete kildudega, ei ole võimalik teha suuremaid üldistusi keraamika levikust maapiirkondades.

Kokkuvõte

25 aastat (1558–1583) kestnud Liivi sõja vältel jäi Vene sõjaväest ja tsiviilelanikkonnast Eestisse maha rohkelt arheoloogilisi jälgi.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli vaadelda ühte konkreetset keraamikaliiki, mis on maha jäänud Liivi sõja perioodist. Töö peamised eesmärgid olid esitatud sissejuhatuses: 1) kirjeldada teemapüstituse kontekstis Eesti aladelt leitud levinumaid nõuvorme; 2) analüüsida, millisest leiukontekstist on leiumaterjali leitud ja uurida, nii keraamika levikut Eesti aladele kui võimalusel leida selle valmistamiskeskus; 3) uurida, kas leiumaterjali on kasutatud ka pärast venelaste lahkumist.

Kõige arvukamaks nõuvormiks olid sõdurite välipudelid, mida on leitud kõigis suuremates leiukohtades üle Eesti ning mida on võimalik konkreetselt seostada vene sõdurite varustusega. Lisaks välipudelitele esines leiumaterjalis rohkelt kätepesunõude tilade katkeid, samuti kannude, pottide ja kausside katkeid ning aaretega seotud kubõškasid. Kõige haruldasemaks leiuks oli terviklik savivaat, mille kohta ei olnud võimalik leida Pihkva materjalide hulgast paralleele – nii terviklike savivaate ei ole vene arheoloogidel õnnestunud veel leida.

Vene halli glasuurkeraamikat on kõige rohkem leitud Liivi sõjaga seotud linnades ja linnustes. Peamisteks leiukohtadeks on Tartumaa ja Viljandi, mis olid vene võimu all kogu Liivi sõja vältel. On võimalik järeldada, et tegemist on peamiselt eeslinnade materjalidega, mida on kõige ilmekamalt näha Tartu leidude puhul. Kuigi leide on ka väljaspool linnu ja linnuseid, on tegemist väga üksikute kildudega, mistõttu ei ole võimalik suuremaid üldistusi teha. Narva linna leidude vähesus on vastuolus linna strateegilise tähtsusega sõja perioodil. Lisaks Narvale on vähe materjali ka Lääne-Eesti linnadest ja linnustest, mida saab seletada vene garnisonide lühema peatumisajaga. Kuivõrd leiukonteksti väljaspool Liivi sõja sündmusi ei olnud võimalik tuvastada, võib eeldada, et leiud jõudsid Eesti aladele koos vene sõdurite ja tsiviilisikutega. Olulist rolli

mängib siinkohal Pihkva, kust on välja tulnud kõige suurem hulk välipudelite katkeid. Pihkvast on leitud ka seda tüüpi keraamika valmistusjääke, mis võimaldab järeldada, et vähemalt Pihkvas seda tüüpi keraamikat valmistati. Pihkva puhul oli ka tegemist vene vägede kogunemispunktiga enne sõjakäike Eestimaa aladele, mis võis kaasa aidata Pihkva tüüpi keraamika kasutamisele vene sõdurite seas ja tänu sellele ka Pihkva keraamikatoodangu levimisele Eesti aladele.

Seda, kas, ja millisel määral leidis venepärane keraamika kohaliku elanikkonna seas kasutust pärast vene vägede lahkumist, ei ole võimalik tuvastada. Kõik kindlalt 17. sajandisse dateeritavad keraamika leiud on olnud mündiaarete anumaks, kuid neid on mõned üksikud.

Liivi sõja ajal jätsid moskoviidid Eestimaa pinnale maha hulga esemeid, millest Loode-Vene hall glasuurkeraamika moodustab vaid ühe osa kogu materjalist. Põhjalikumad uurimused teiste venepäraste keraamikaliikide esinemise kohta Eesti arheoloogilises materjalis puuduvad ning ootavad tulevasi uurijaid, kellele võib antud teema huvi pakkuda.

Summary

NORTHWEST-RUSSIAN GLAZED GREYWARE FINDS IN ESTONIA

During the Livonian War (1558–1583), almost all of present-day Estonia was subjugated to the Muscovite forces. Although the Tsardom of Russia ultimately lost the war, the contemporary presence of the Muscovite forces is unmistakably apparent in the archaeological material. The research of the Livonian War has relied heavily on the written sources of the period, and although the material culture of the conflict has piqued the interest of several archaeologists, it has remained largely unstudied. The aim of this paper is to analyse the material findings related to the war and to provide an overview of one of the most popular Russian style pottery types that has been found in Estonia – the Northwest-Russian green-glazed greyware.

The Northwest-Russian green-glazed greyware has been found from all the strongholds and towns that were seized by the Russian forces during the war. The production of the pottery in question can be traced to the city of Pskov where the traces of this kind of pottery production have been found. Although most of the written sources render it possible to conclude the Novgorodian lands (i.e. the area behind the eastern boarder of the present-day Estonia) as the region of origin of the Muscovite soldiers, Pskov, not Novgorod was one of the gathering posts for the troops before their attacks on Estonian fortified strongholds. This fact might have played an important role in the pottery consumption among the Muscovite forces and in turn helped to spread the Northwest-Russian green-glazed greyware to the Estonian lands. It is one of the most popular pottery types that can be encountered in the Estonian archaeological material. The other types of Russian-style pottery that have been found in Estonia are black-burnished ware, simple earthenware and whiteware vessels.

The dominant type of vessel found among the green-glazed greyware is the flat flask, which was part of the equipment of the Muscovite soldiers. Pots, pawns, jugs, rectangular bottles and ewers can also be observed among the archaeological finds. The

rarest find was a one-of-a-kind, almost intact ceramic barrel: no equivalents of that type of vessel can be identified in the archaeological finds from Pskov. Among the Estonian archaeological material, there were two finds that have been classified as ink pots by earlier researchers. In this study, this type of archaeological finding has been re-classified as a clay vessel “kubyshka” – a special kind of vessel which was primarily used for hiding and burying coin hoards. Interestingly, only two finds of the aforementioned type have been found in Estonia and only one is directly connected with a coin hoard.

Most of the archaeological finds are related to the Livonian War and have been found from the towns and strongholds that were occupied by the Muscovites. The Northwest-Russian green-glazed greyware finds from the later period are mostly connected with coin hoards, e.g. the coin hoard from Palamuse where the latest coin found was minted in the middle of the 17th century. This type of pottery could have been used by the local people. However, due to the lack of significant finds of this type, it was not possible to draw any unequivocal conclusions.

Archaeological greyware finds generally correlate with the written sources of the period: the largest amount of greyware pottery has been found from the towns considered either most important for the Muscovite rule in early modern Estonia or from the strongholds conquered by the Muscovite forces. However, there are two notable exceptions. The town of Pärnu, considered the third largest (important) town for the Muscovites in the written sources, has only a few greyware finds. The town of Narva, which was under the Russian rule for the longest time, also has merely a few greyware finds. Although the latter statement might be partly justified by the fact that Narva can be considered to be relatively poorly studied by the archaeologists, it can still be considered a very interesting finding.

Russian-style pottery in Estonian strongholds and towns is easily distinguishable among archaeological finds. Although this study failed to find irrefutable results to the question whether the local people continued to use the pottery in question after the Muscovites had departed from Estonia, it succeeded in analyzing the research topic in new, international context. To provide unequivocal results, pottery not analysed in this study (earthenware, black-burnished ware, whiteware), combined with narrative sources and foreign archaeological material, should also be studied.

Bibliograafia

Allikad ja käsikirjad

Aus, T. 1979. Rakvere linnuse uurimis- ja projekteerimistööd. Köide I – Arhitektuurarheoloogiliste uurimiste 1975.–1978. a. tööde vahearuanne I–II osa. Tallinn. [http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0010360.pdf] (külastatud 19.05.2016)].

Aus, T. 1983. Rakvere linnusest 1980.–1982. a. saadud leiuainese analüüs. Tallinn. [http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011191.pdf] (külastatud 19.05.2016)].

Aus, T. 1985. Rakvere linnuse 1984. a. kaevetööde järelevalve aruanne, I ja II osa. Köide XII. Tallinn [http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011647.pdf] (külastatud 19.05.2016).

Allik, A. 2011. Ahjukahlid Tartu Lutsu Tänav 2 arheoloogilises aineses. Bakalaurusetöö, Tartu [http://www.arheo.ut.ee/docs/BA11_Allik.pdf] (külastatud 19.05.2016)

Haak, A. 2001. Viljandi Pikk tänav keskajal ja varauusajal. Peaseminaritöö, Tartu (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Haak, A. 2010. Viljandimaa linnuste kedrakeraamika hilisrauaajal (11. sajand–13. sajandi algus). – Magistritöö. Tartu (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Heinloo, E. 2006. Tartu lõunapoolne eeslinn kesk- ja varauusajal arheoloogia andmetel. Peaseminaritöö. Tartu. (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Hermann, U. 1973. Ajalooline õiend Uue-Kastre piiskopilinnuse kohta. Tallinn – [http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0001489.pdf] (külastatud

29.03.2016)]

Kiudsoo, M. 2000. Eesti mündiaarded 17. sajandist. Vääringud ja nende käibeareaalid – Peaseminaritöö. Tartu Ülikooli arheoloogia õppetool. Tartu. (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Russow, B 1993. Liivimaa kroonika. Alamsaksa keelest tõlkinud Dagmar ja Hermann Stock. Hotger, Tallinn.

Suurmaa, L. 1998. Arheoloogilised leiud Tallinna Dunkri tänav 4 kinnistu kaevamistelt Peaseminaritöö. Tartu (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Štšogoleva, J. 2012. Liivi sõja aegne Vene sõjaväe arheoloogilised jäljed Eesti linnades ja linnustes. Magistritöö. Tartu. [http://www.arheo.ut.ee/docs/MA12_Štšogoleva.pdf (külastatud 12.01.2016)].

Tamm, J. 1977. Pirita kloostrivaremete 1976. aasta arheoloogiliste kaevamiste leiuainese teaduslik analüüs. Tallinn. [http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0003108.pdf (külastatud 05.01.2015)].

Tvauri, A. 2004. Aruanne arheoloogilistest uuringutest Uue-Kastre piiskopilinnusel 2001. aasta sügisel ning 2002. ja 2003. aastal. Tartu (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Tähe, M. 2010. Punane glasuurkeraamika Tartu Lutsu tänav 2 arheoloogilises aineses. Bakalauruseusetöö. Tartu [http://www.arheo.ut.ee/theses/BA10_Tahe.pdf (külastatud 05.10.2015)].

Valk, H. 2006. Aruanne arheoloogilistest proovikaevamistest Vastseliina linnuses 2005. aastal. Tartu. (käsikiri TÜ arheoloogia Kabinetis).

Valk, H. 2007. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Vastseliina linnuses 2006. aastal. Tartu (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Vissak R. 2003. Arheoloogilised uuringud Laiuse keskaegsel ordulinnusel 2002. aasta suvel. Aruanne. Tartu (käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Vunk, A. 1991. Ahjukahlid Pärnu arheoloogilistel kaevamistel. Bakalauruseusetöö. (osaliselt säilinud käsikiri TÜ Arheoloogia Kabinetis).

Клевцова, Е. 2016. Kirjavahetus käesoleva töö autoriga.

Kirjandus

Aus, T. 1992. Tallinna keskaegsed savinõud. Uurimus savinõude süstematiseerimisest Harju tänava äärest saadud nõuleidude põhjal. – *Stilus*. Eesti Arheoloogiaseltsi teated, 3, 5–49.

Brisbane, M. A., Orton, C. R. 2006. The study of medieval ceramics from North-West Russia: A view from the west – The Pottery From Medieval Novgorod and its region. Toim. C. Orton. London UCL Press, 1–13.

Brorsson, T. 2012. Pottery production in the Novgorod region: Local traditions and foreign influences – The Archaeology of Medieval Novgorod in Context. Studies in centre/periphery relations. Toim. M. Brisbane, N. Makarov, E. Nosov, Oxbow Books, Oxford, 425–435.

Goryunova, V. M., 2006. Early wheel-turned pottery from Ryurik Gorodische (10th century) and certain questions connected with its synchronisation with pottery of Novgorod and Staraya Ladoga – The Pottery From Medieval Novgorod and its region. Tom. C. Orton. London, UCL Press, 31–53.

Haak, A., Aun, M. 2011. Керамика XI–XIII вв. в центрах Южной Эстонии: Тарту и Вильянди – Археология и история Пскова и Псковской земли Институт Археологии РАН, Псков, 256–263.

Haak, A., Kriiska, A. 2006. Narva Suur tn 22, 24 ja 26 kruntidelt leitud keskaegne ja varauusaegne keraamika. – Linnas ja linnuses. Uurimusi Narva ajaloost, Narva Muuseumi Toimetised 6, Narva, 90-103.

Kadakas, V., Väisänen, R. 2012. Padise tsistertslaste kloostri ning Gubbacka ja Mårtensby asulakoha keraamikaleidudest. – Padise ja Vantaa. Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Toim. E. Russow. Padise, 325–352.

Kildyushevskii, V. I. 2006. Pskov pottery in the 12th to 16th centuries – The Pottery from Medieval Novgorod and its Region. Toim. C. R. Orton, London, UCL Press 79–115.

- Kriiska, A., Rummi, P. 1996.** Keraamika uurimise võimalikkusest II. Loodusteaduslike meetodite rakendamisest arheoloogilise keraamika uurimisel. – *Stilus, Eesti Arheoloogiaseltsi Teated*, 6, 21–30.
- Kriiska, A. 1996.** The Neolithic pottery manufacturing technique of the lower course of the Narva River. – *Coastal Estonia. Recent Advances in Environmental and Cultural History. PACT*, 51. Rixensart, 373–384.
- Kriiska, A. 2008.** Savinõude vormimismass. Keraamika uurimise võimalikkusest III. – *Loodus, inimene ja tehnoloogia*, 2. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias. Toim. V. Lang. Muinasaja teadus, 17. Tallinn–Tartu, 187–208.
- Laidre, M. 2008.** Dorpat 1558–1708. Linn väe ja vaenu vahel. Kirjastus Argo. Tallinn.
- Laidre, M. 2013.** Põhjamaa Saja-aastane sõda Liivimaal. – *Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani*. Toim. E. Küng, M. Seppel. Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, Tartu. 23–98.
- Laidre, M. 2015.** Domus Belli. Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661. Kirjastus Argo. Tallinn.
- Lepp, A. 1997.** Keraamika Tallinnas arheoloogiliste leidude põhjal. – *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat*. Toim. S. Mäeväli, Tallinn, 60–94.
- Malygin, P. D., Gaidukov, P. G., Stepanov, A. M., 2006.** Typology and chronology of Novgorod Pottery of the 10th to 15th centuries (based on material from the Troitsky XI excavation) – *The Pottery from Medieval Novgorod and its region*. Toim. C. Orton, London, UCL Press, 53–77.
- Mandel, M. 2000.** Lihula muinas- ja keskaeg. Tallinn.
- Martin, J. 2007.** Two pomeshchiki from the Novgorod Lands: Their Fates and Fortunes During the Livonian War – *Russian History*, 34(1), 239–253.
- Mäll, J. & Russow, E. 2000.** Kohalik ja importkeraamika Tallinnas aastail 1200–1550. – *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, 4(2). Tallinn, 120–128.
- Nawrońska, G. 2014.** Warren Flaschen die Attribute der mittelalterlichen Pilger aus Elbing? – *Lübeck und der Hanseraum. Beiträge zu Archäologie und Kultugeschichte. Festschrift für Manfred Gläser. Schmidt-Römhild, Lübeck*, 467–474.

- Orton, C., Tyers, P., Vince, A. 1993.** Pottery in Archaeology. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge. Cambridge University Press.
- Pagel, O., Kirss, O. 2008.** Rakvere Linnuse ajalugu esimesest aastatuhandest 20. sajandini. SA Virumaa Muuseumid.
- Plokhov, A. V. 2006.** Hand-made pottery from Ryurik Gorodishche and Novgorod – The Pottery From Medieval Novgorod and its region. Toim. C. Orton. London UCL Press, 13–31.
- Postimees 1938.** Leiti rootsiaegne sõduri weepudel. Kas mälestis Põhjasõjast? – Postimees 82. aastakäik, 13. jaanuar, lk 6.
- Rud, O. A 2006.** An attempt to classify the decoration of Novgorod medieval pottery using material from Troitsky Excavation XI (Spits 22-10) – The Pottery from Medieval Novgorod and its region. Toim. C. Orton. London, UCL Press, 126–135.
- Russow, E. 2002a.** Haapsalu kesk- ja varauusaegsest keraamikast. – Läänemaa Muuseumi toimetised, VI. Haapsalu, 33–49.
- Russow, E 2002b.** Tallinna 16. sajandi savikann Läänemaa Muuseumis? –Läänemaa Muuseumi toimetised, VI. Haapsalu, 50–57.
- Russow, E. 2004.** Haruldane habemik Toompealt. – Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks. Muinasaja teadus, 14. Tartu–Tallinn, 317–329.
- Russow, E. 2005.** Kahhelahjud: pildid, mis soojendasid – Eesti kunsti ajalugu 2. 1520–1770. Toim. K. Kodres. Tallinn, 147–149.
- Russow, E., Valk, H., Haak, A., Pärn, A. Mäesalu, A. 2006.** Medieval Archaeology of European Context: Towns, Churches, Monasteries and Castles. – Archaeological Research in Estonia 1865–2005. Toim.V. Lang, M. Laneman, Estonian Archaeology, 1. Tartu, 159–192.
- Russow, E. 2006.** Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil. Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Tallinn.
- Russow, E. 2007.** Some Remarks on Medieval and Post-Medieval Redware Vessels in Tallinn. – Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. Toim. K. Majantie, Turku, 69–80.

- Russow, E., Kiudsoo, M. 2014.** Rohe aare ja selle anum: kas Läänemere idaosa vanim glasuurkeraamika leid? – Toim. V. Lang Muinasaja teadus 25, 149–172.
- Selart, A. 2002.** Pärnu Liivi sõja aegse Vene halduskeskusena. – Pärnumaa ajalugu. Vihik 5, Artiklite kogumik 3. Toim. A. Vunk, K. Martsik. Pärnu Maavalitsus, Pärnu, 21–33.
- Selart, A. 2013.** Liivimaa Vene võimu all 1558–1582. – Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Toim. E. Küng, M. Seppel. Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, Tartu. 102–109.
- Tamm, J. 1978.** Tallinna vanemast keraamikast. – Ehitus ja arhitektuur: Eesti Ehitusministeeriumi bulletään, 2, 41–47.
- Trummal, V. 1964.** Arheoloogilised kaevamised Tartu linnusel. – Eesti NSV ajaloo küsimusi III. Toim. M. Lõhmus, H. Moosberg, S. Vahtre, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Tartu.
- Tvauri, A. 1999.** The medieval potter's kiln from the old town of Viljandi. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Toim. Ü. Tamla, Muinsuskaitseinspeksioon Tallinn, 1999. 89–97.
- Tvauri, A. 2000a.** Pihkva pottsepad Viljandis ja Tartus 13. sajandil. – Eesti Arheoloogiaajakiri 4(1), Tallinn, 21–30.
- Tvauri, A. 2000b.** Loode-Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11.–16. sajandil. – Eesti Arheoloogiaajakiri, 4(2), Tallinn, 91–119.
- Tvauri, A. 2004.** Liivi sõja (1558–1583) aegne Vene päritoluga keraamika Eesti linnustes ja linnades. – Linnusest ja Linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks. Toim. V. Lang. Muinasaja Teadus, 14. Tartu–Tallinn, 395–419.
- Tvauri, A. 2005a.** Eesti hilisrauaaja savinõud (11. sajandist 13. sajandi keskpaigani). Toim. V. Lang. Muinasaja teadus, 16. Tartu–Tallinn.
- Tvauri, A. 2005b.** Archaeological Investigations at the Medieval Bishop's Castle of Varbek (Uue-Kastre) in 2002–2004 – Arheoloogilised välitööd Eestis 2004. Toim. Ü. Tamla, Muinsuskaitseamet. Tallinn, 127–132.

- Tvauri, A. 2005c.** Eesti arheoloogiliste kollektsioonide kujunemine ja hetkeolukord. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 2004. Toim. A. Vislapuu, Viljandi: Viljandi Muuseum, 61–96.
- Tvauri, A. 2007.** Arheoloogilised leiud Põltsamaa linnusest. – Põltsamaa Muuseumi toimetised. Põltsamaa. 85–116.
- Tvauri, A., Metsallik, R. 2006.** The production of the workshop of potter Johann Rehn of Tartu (ca 1684–1708). – Eesti Arheoloogia Ajakiri 10(1), Tallinn, 24–60.
- Vunk, A. 1996.** Pärnu 16. sajandi ahjukahlite tüpoloogiast ja valmistamise tehnoloogiast. – Stilus. Eesti Arheoloogiaseltsi teated 1(6), Tallinn 37–42.
- Vunk, A. 1998.** Vanimatest ahjupottidest Eestis. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 2. Tallinn, 145–153.
- Vunk, A. 2000.** Mentaliteedi peegeldus Pärnu kahlileidudel. Linnaarheoloogia teoreetilisi aspekte. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 4(2), Tallinn 151–174.
- Vunk, A. 2006.** Narvast, Suur tn 22–26, leitud 16.–17. sajandi ahjupotid ja kahlid. – Linnas ja linnuses. Uurimusi Narva ajaloost, Narva Muuseumi Toimetised, 6, Narva, 75–91.
- Бобрински, А. А. 1978.** Гончарство восточной Европы. Источники и методы изучения. Издательство "Наука", Москва.
- Бобрински, А. А. 1993.** Гончарный круг и его происхождение. – Российская Академия Наук, Екатеринбург.
- Бойцов И. А. 1991.** Московская красноглиняная керамика XIV – начала XVI вв. и возникновение Гончарной слободы в Москве. – Московская керамика. Новые данные о хронологии. Ред. Чернов С. З., Полубояринова М. Д. Москва, 33–39.
- Володина В. С., Черная М. П. 2012.** К методике исследования Русской средневековой городской керамики как исторического источника. – Вестник Омского университета 2(64), 332–335.
- Галицкая И. 2013.** Псков – город сокровищ. Невероятные истории о кладях и кладоискателях – Псковские новости, 23. aug., lk 12. [<http://nwpskov.ru/upload/uf/f7d/PskovNews-61-2013.pdf> (külastatud 28.03.2016)].

- Гайдуков, П. Г. 1996.** Клад монет Ивана IV в собрании Псковского Музея. – Российская археология 1, Москва, 177–184.
- Ершова, Т. 2014.** Псковские фляги. – Псковские новости, 19.06.2014, № 7. [<http://nwpskov.ru/upload/uf/e5f/PskovNews-115-2014.pdf> (külastatud 20.11.2015)]
- Кильдюшевский, В. И. 2002.** Керамика Пскова XII–XVII вв. – Ладога и ее соседи в эпоху средневековья. Отв. Ред. Кирпичников, А. Н. Санкт-Петербург, 5–33.
- Кильдюшевский, В. И. 2009.** Керамика Изборской Крепости. – Stratum Plus 5, Отв. Ред. Ткачук, М. Е., Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 265–283
- Коваль, В. Ю. 1997.** Керамика Востока в Средневековой Москве (опыт систематизации). – Российская археология, 2, Отв. ред. Гуляев, В. И., Москва, 98–109.
- Коваль, В. Ю. 2001.** Белоглиняная керамика в средневековой Москве. – Российская археология, 1, Отв. ред. Гуляев, В. И., Москва, 104–123.
- Коваль, В. Ю. 2009.** Археологическая керамология в России (эпоха средневековья). – Археология Подмосковья: матер. науч. Сем. 5. Отв. ред. Энговатова, А. В., Москва, 137–141.
- Курбатов, А. В. 2013.** Неизвестные псковские мастера. – Stratum plus 5, Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 337–344.
- Макарова, Т. И. 1972.** Поливная керамика в Древней Руси. Издательство "Наука", Москва.
- Неволин, А. К. 1853.** О пятинах и погостах новгородских в XVI веке, с приложением карты. Тип. императорской Академии Наук. Санкт-Петербург.
- Новосёлова, Т.Н. 2014.** Керамические кумганы XVI века из Троице-Сергиева монастыря – Археология Подмосковья: матер. науч. Сем. 10, Москва. 419–426.
- Петренко, В. П., Кильдюшевский, В. И. 1989.** Ивангородская керамика конца XV–XVI вв. – Тезисы докладов конференции „Нарва, Ивангород, Принаровье: воздействия культур, история и археология“, Отв. ред. Петренко, В.П., Эфендиев, Э.Ф., Нарва. 37–40.

- Петренко, В. П., Кильдюшевский, В. И., Курбатов А. В. 2013.** Ивангородская керамика конца XV–XVI вв. – Бюллетень Института истории материальной культуры РАН, 3, Отв. ред. Соловьёва, Н. Ф. Санкт-Петербург, 253–268.
- Рабинович, М. Г 1949.** Московская керамика. – Материалы и исследования по археологии СССР (МИА), 12, Москва, 57–79.
- Розенфельдт, Р. Л. 1968.** Московское керамическое производство XII–XVIII вв. Издательство "Наука", Москва.
- Сергина, Т. В. 1994а.** Опыт планиграфического исследования позднесредневековой городской керамики (по материалам раскопа УС-ХI Смоленска). – Археология и история Пскова и псковской земли, ред. Седов, В.В. Псков, 64–67.
- Сергина, Т. В 1994б.** Керамика Смоленска XIII –XVII вв. (вопросы технологии и хронологии). – Археология и история Пскова и псковской земли. ред. Седов, В.В. Псков, 67–71.
- Сергина, Т. В 1994с.** Керамика Смоленска второй половины XIII–XVII веков. – Автореферат диссертации по истории. Московский университет. [<http://cheloveknauka.com/v/532347/a/?#?page=1> (kūlastatud 2.11.2015)]
- Смирнов, Н. В. 2010.** Ливонская война и города Ливонии. – Балтийский вопрос в конце XV–XVI вв. Сборник научных статей. Отв. ред. Филюшкин, А. И. Квадрига, Москва. 454–482.
- Степанов, С. В. 2011.** Керамика Пскова XV–XVIII вв. – Древности Пскова. Археология, история, архитектура, 2. К юбилею Лабутиной Инги Константиновны. Отв. ред. Янин, В. Л. Псков, 111–140.
- Смолокуров, А. 2000.** Народонаселение Нарвы. Демографический обзор истории города. – Сборник Нарвского музея, Нарвский Музей. Ред. Иванова, О., Нарва, 15–54.
- Чернов, С. З. 1991а.** К хронологии московской керамики конца XV–XVI вв. – Московская керамика. Новые данные о хронологии. Ред. Чернов С.З., Полубояринова М.Д. Москва. 50–54.

Чернов, С. З. 1991b. К хронологии московской керамики XIII — середины XV вв — Московская керамика. Новые данные о хронологии. Ред. Чернов С.З., Полубояринова М.Д. Москва. 20–30.

Шапран, А. А. 2009. Ливонская война 1558-1583. Издательство "Сократ", Екатеринбург.

Lisad

Lisa 1. Leiunimekiri

Leiunumber või allikas	Leiukoht	Kirjeldus
AI 6484: 1 6	Tallinn, Toompea. Rahukohtu 1.	Välipudel
AI 6172: alanumbrita	Tallinn, Lai t. Linnateater.	Välipudeli ktk
TLM: 23290: II: 27 (Suurmaa 1998, 28)	Tallinn, Dunkri 4 krundilt.	Välipudel
TLM 2390: A/3 juhuleid	Tallinn, Dunkri 4 krunt.	Servakild
AI 6004: 117	Tallinn, Võllamägi.	Pott
AI 6004 I: 117	Tallinn, Härjapea asulad, 1994.	Katke
Kadakas, Väisanen 2012, 334	Harjumaa, Padise kloostri krüpt	Välipudeli katke
RM 3666/A 75: 60	Virumaa, Rakvere linnus.	Välipudel
RM A: 42: 4	Virumaa, Rakvere linnus.	Välipudel
RM 2288/A 42: 4 jt	Virumaa, Rakvere linnus.	Välipudel
RM_3764 A 76: 106	Virumaa, Rakvere linnus.	Kannu külje ktk
NLM 90: 168	Narva	Välipudeli ktk
NLM 91: 359	Narva	Pudeli ktk
NLM 562: 2 püsiekspositsioonis	Narva, Narva jõest.	Terve kätepesunõu
PM 3202/A 10: 74	Järvamaa, Paide linnus 1985.	Keraamikakild
TÜ 1924:12	Järvamaa, Paide linnus 2011.	Välipudeli ktk
TÜ 1924: 43.	Järvamaa, Paide linnus 2011.	Välipudeli ktk
TÜ 1924: 44	Järvamaa, Paide linnus 2011.	Kausi ktk
TÜ 1924: 55	Järvamaa, Paide linnus 2011.	Katke
AI 5011	Tartumaa, Ookatku ak .	Katke
Peaumbrita: kokku liimitud alanumbrid 1070+1071+1073, (leiud TM-is)	Tartumaa, Laiuse linnus 2002.	Katked
AI 5057: 30	Tartumaa, Laiuse lossialevik.	Välipudel
AI 5318	Tartumaa, Kivijärve ak.	Keraamikakild
Palamuse muuseum? (Kiudsoo 2000 lisa 1, nr 95)	Tartumaa, Palamuse aare (<i>tpq</i> 1651).	Glasuurkeraamika killud

AI 5002/13963 (Kiudsoo 2000, lisa 1, nr 2).	Tartumaa, Alatskivi aare (<i>tpq</i> 1598).	Kubõška
AI 5130: 2	Tartumaa, Äksi khk, Põltsamaa.	Joogipudeli ktk
TÜ 1014: 263 (asub Emajõe Suursoo Looduskeskuses).	Tartumaa, Uue-Kastre linnuse vallikraavist.	Kubõška
TÜ 1014: 101	Tartumaa, Uue-Kastre linnuse edelanurk.	Nõu ktk
TÜ 1032: 18	Tartumaa, Aleviküla ak.	Kann
TÜ 1139: 1	Tartu, Lutsu 8.	Nõu ktk
TM A 141: 31	Tartu, Ülikooli 15.	Joogipudeli suu
TM A 36: 6622	Tartu, Lossi 3, 1986–1987.	Looma jalg ktk
TÜ 1023: 123	Tartu, Raatuse 22	Nõu kild
TM A 157: 29	Tartu, Magasini 3	Nõu kild
TM A 116: 1057 –1058	Tartu, Riia 1	Keraamika katke
TM A 35: 240–245	Tartu, TÜ soojatrans 1985, Jakobi tänav	Tünni kujuline nõu
TM A 178: 47171	Tartu, Lutsu 2	Välipudeli jalg
TM 78/ AJ 27: 38	Tartu, Lai tänav 1975	Nõu kaane ktk
TM A 133: 497	Tartu, Ülikooli 14	Kannu suosa
TM A 29:147	Tartu, TÜ botaanikaaed 1981– 1982.	Loomakujulise kätepesunõu ktk
TM A 29: 183	Tartu, TÜ botaanikaaed 1981– 1982.	Poti serv
TM A 2032: 359	Tartu, TÜ botaanikaaed.	Kann
TM A: 470–495	Tartu, Vabaduse pst 2003	Välipudel (foto 4)
TÜ 1013: 19	Tartu, Poe tänava lõunakülg, endisel kaubahoovi alalt, 2001	Välipudeli ktk.
TM A 160: 226	Tartu, Poe tn. 2006.	Loomapea kujuline tila kätepesunõult
TM A 116: 3102	Tartu, Riia 1, 2001.	Kätepesunõu looma pea moodi tila
TM A116: 20554, 20566, 20567	Tartu, Riia 1, 2001.	Vaarikanuppilustus

TM A 116: 21031	Tartu, Riia 1, 2001.	Nõu kaas
TM A 122: 4304	Tartu, Riia 1, 2001.	Kätepesunõu loomapeakujuline tila
TM A 126: 1081	Tartu, Riia 1, 2001.	Välipudel, dekoorita
TM A 51: 133	Tartu, Kõüni tn (Postimaja) 1990.	Kätepesunõu loomapeakujuline tila
TM 218: 188,792	Tartu, Soola 2, 2013.	Välipudeli ktk
TM A 45: 5408	Tartu, VII kvartal.	Terviklik savivaat
ERM D 22: 35 (Tartu Linnamuuseumi püsiekspositsioonis)	Tartu, Raua 19 krunt. Koos mündiaardega.	Välipudel
TÜ 247: 4	Tartumaa Rannu. Koopsi ak	Välipudel
AI 2523: 2	Tartumaa, Võõpste, Aljaku talu, Koos hõbe ning vaskrahadega.	Välipudel
TÜ 1528	Tartumaa, Mõisanurme.	Kild
TÜ 83: 1	Tartumaa. Vana-Kastre.	Kild
TÜ 85: 4	Tartumaa, Sudaste ak.	Kild
TÜ 86: 5	Tartumaa, Mäksa ak.	Kild
AI 5456: 928, 1151	Tartumaa, Uderna II ak.	Viis kildu
VK 260/A 11: 1–18	Võrumaa, Kuldre I. aare <i>tpq</i> 1560	Keraamika ktk.
AI 5324: 934. 954	Võrumaa, Vana-Koiola ak.	Keraamika ktk.
AI 4227	Võrumaa, Vana-Saaluse ak.	Keraamika ktk.
TÜ 1563: 23	Võrumaa, Vasteliina kõrts (linnuse kõrval).	Keraamika ktk.
TÜ 1435: 563	Võrumaa, Vasteliina linnus.	Välipudel
TÜ 1435: 59	Võrumaa, Vasteliina linnus.	Keraamika külje ktk.
TÜ 1499: 62	Võrumaa, Vasteliina linnus.	Kaas
TÜ 714:	Viljandimaa, Põltsamaa linnus.	Mitmeid katked
ERM D 38: 248 (Tartu Linnamuuseumi püsiekspositsioonis)	Viljandimaa, Põltsamaa.	Välipudel

ERM D 13: 3	Viljandimaa, Puiatu, Kiima talu maalt.	Välipudel
VM ? 92/2	Viljandi, Pikk 4, 1991.	Reljeefne lehma kujutis
VM ? 120/2	Viljandi, Pikk 4, 1991.	Välipudel
Ülo Toomingu käes.	Viljandimaa, Helme khk. Laurioru talu ak.	Nelinurkse kujuga pudel
PäMu A 14641/A 2510: 376	Pärnu, Pühavaimu 8, 1992..	Nelinurkse pudeli ktk.
PäMu A 2505: 133.515	Pärnu, Hospitali 6, 1990.	Välipudel
PäMu A 2505: 365	Pärnu. Hospitali 6, 1990.	Kild.
PäMu 14641/A 2510: 376	Pärnu, Pühavaimu 8, 1992.	Nelinurkse pudeli ktk
PäMu 15060/A 2520: 688	Pärnu Aida 5/Hommiku 1 1998.	Välipudel
PäMu 15467/A 2569: 126	Pärnu. Nikolai 10, 2002.	Kauss (vaarikanuppudega)
PäMu 15536/ A 2594: 6	Pärnu. Hospitali 6 hoov.	Välipudel
AM A 592: 188	Läänemaa, Lihula linnus.	Poti ktk
HM 7262	Läänemaa. Haapsalu linnus.	Keraamika ktk
AM A 592: 188	Läänemaa, Lihula linnus	Poti ktk

Lisa 2. Fotod

Foto 1: Rootsist leitud Vene päritolu välipudel. Leiunumber: NM: 0112734. (Nordiska Museet), Foto. F. Oldenburg. [<http://digitaltmuseum.se/011023586297> (külastatud 19.11.2015)].

Foto 2: Vasa laevast leitud glasuuritud välipudel. Leiunumber: Vasa: 04246. Vasamuseet Foto. T. Andresson. [<http://digitaltmuseum.se/011024611507> (külastatud 19.11.2015)].

Foto 3: Pudel, ERM D 32:209, Eesti Rahva Muuseum.

[<http://muis.ee/museaalview/526383> (külastatud 23.11.2015)].

Foto 4.: Rohelise glasuuriga hallist savist välipudel. TM A 124:470–495.

Foto 5: Pudel, savi. ERM D 20:188 Eesti Rahva Muuseum,
[<http://www.muis.ee/museaalview/599662> (külastatud 23.11.2015)].

Foto 6: Välipudel, ERM D 13:3 Eesti Rahva Muuseum.
[<http://muis.ee/museaalview/598923> (külastatud 9.05.2016)]

Foto 7: Kausikujuline nõu TM A 35:240–244.

Foto 8. Kausikujuline nõu. TM A 35:240–244

Foto 9: Välipudel ERM D 38:248.

Foto 10: Õiemotiiviga välipudel TLM 23290: II: 27.

Foto 11: Narva jõest leitud kätepesunõu NLM 562:2 (foto. I. Kivimäe).

Foto 12: Kubõška AI 5002/13963

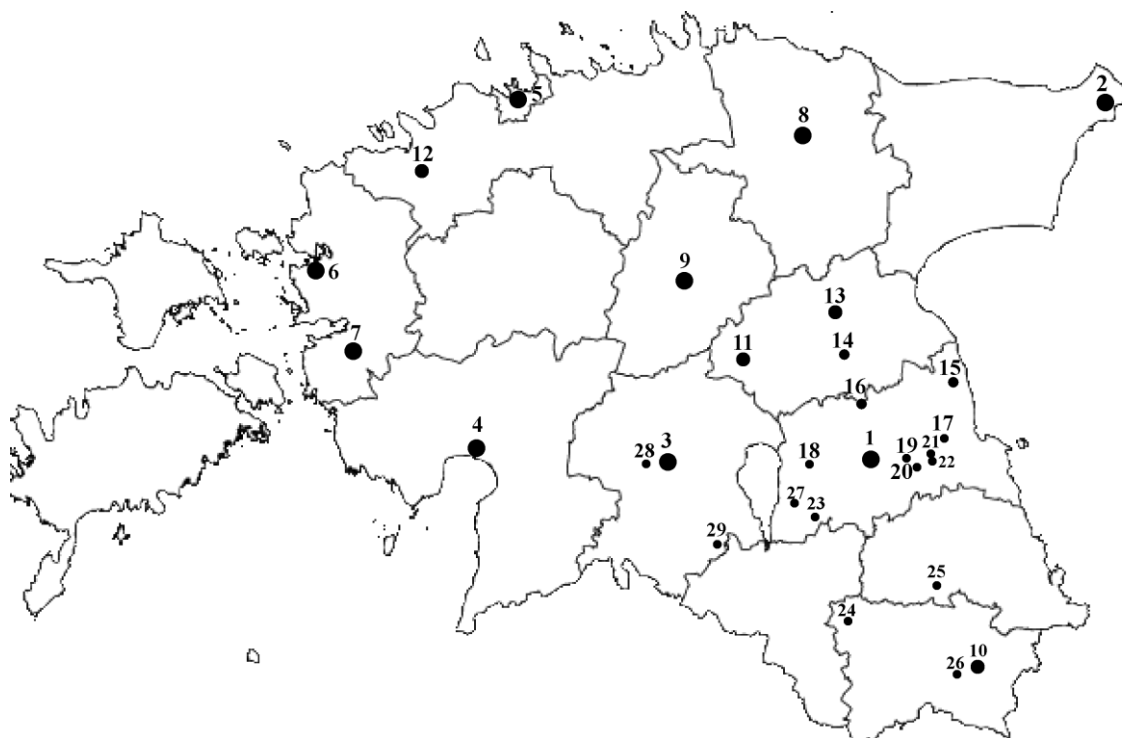

Foto 13: Kann TM 2032: 359

Foto 14: Terviklik savivaat TM A 45: 5408

Lisa 3. Rohelise glasuurkeraamika leiukohad

Rohelise glasuurkeraamika leiukohad vastavalt lisa 1-le. 1 – Tartu, 2 – Narva, 3 – Viljandi, 4 – Pärnu, 5 – Tallinn, 6 – Haapsalu, 8 – Rakvere, 9 – Paide, 10 – Vastseliina linnus, 11 – Põltsamaa linnus, 12 – Padise klooster, 13 – Laiuse linnus, 14 – Palamuse, 15 – Alatskivi, 16 – Äksi, 17 – Uue-Kastre linnus, 18 – Mõisanurme, 19 – Vana-Kastre, 20 – Sudaste, 21 – Võõpste, 22 – Mäksa, 23 – Uderna, 24 – Kuldre, 25 – Vana-Koiola, 26 – Vana-Saaluse, 27 – Koopsi, 28 – Puiatu, 29 – Põrga küla.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Marko Zanev** (sünnikuupäev 25.08.1992),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „**Loode-Vene hall glasuurkeraamika Eestis**“,

mille juhendaja on vanemteadur **Andres Tvauri**

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 20.05.2016